

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

ŞEMSETTİN GÜNALTAY'IN AHLAK ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Levent BAYDAŞ**

**Danışman
Prof. Dr. Vahdettin BAŞÇI**

Mayıs 2023, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Levent BAYDAŞ

T.C.

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

Program Adı : Tezli Yüksek Lisans

Tez Başlığı : Şemsettin Günaltay'ın Ahlak Anlayışı

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 58 sayfalık kısmına ilişkin 12/05/2023 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: %18' dir.

Filtrelemeye alıntılar dahil edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 12/05/2023

Danışman: Prof. Dr. Vahdettin BAŞÇI

Öğrenci: Levent BAYDAŞ

KILAVUZA UYGUNLUK

“Şemsettin Günaltay’ın Ahlak Anlayışı” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Levent BAYDAŞ

Danışman

Prof. Dr. Vahdettin BAŞÇI

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Vahdettin BAŞÇI danışmanlığında **Levent BAYDAŞ** tarafından hazırlanan “**Şemsettin Günaltay’ın Ahlak Anlayışı**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Felsefe ve Din Bilimleri** Ana Bilim Dalı’nda **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

12/05/2023

JÜRİ:

Danışman: **Prof. Dr. Vahdettin BAŞÇI**

İmza

Üye :**Doç. Dr. Said KAR**

İmza

Üye :**Doç. Dr. Erol ÇETİN**

İmza

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.../..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /...../

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Mehmet Şemsettin Günaltay yaşadığı dönemin önemli düşünür, fikir adamı ve siyasetçilerinden biridir. O dönemin yaşanan bütün sorunları üzerine düşünmüş fikirler geliştirmiştir. Yazılarında birçok konuya değinmiştir. İslam dünyasının içinde bulunduğu kötü durumu tahlil etmiş, çözüm önerileri sunmuştur. İslam dinin yanlış anlaşıldığını gerçek İslam'ın ilerlemeye terakkiye mani olmadığını öze dönüldüğü takdirde yeniden insanlığa önderlik edileceğini belirtir. Bunun için de hurafelerden kurtulup sahih İslam kaynakları olan Kuran'a ve Hz. Peygamber'e dönülmesi ve akla dayalı bir düşünceyle hareket edilmesi gerektiğini söyler. Bunun itibarla eğitim sisteminin baştan başa yeniden ele alınıp irdelenmesi gerektiğini, yeni nesillerin çağın koşullarına göre yetiştirilmesini vurgular.

Günaltay tarihçi kimliği nedeniyle hem Doğu geleneğine ve medeniyetine hem de Batı geleneğine ve medeniyetine vakıf biridir. Onun için de günümüzde yaşanan sorunların nereden kaynaklandığını iyi tespit etmiştir. Ayrıca fen bilimleri eğitimi de aldığı için yaşananlara sadece bir sosyal bilimci gözüyle bakmamış farklı pencerelerden de değerlendirme imkânına sahip olmuştur. Yine bu dönemin düşünürlerinden Mehmet Akif, Said Halim Paşa, Ömer Rıza Doğrul ve Ziya Gökalp gibi isimlerle birlikte olmuş onların ortaya koydukları çözüm önerilerini de değerlendirip uzlaştırmaya çalışmıştır.

Bu çalışmada Şemsettin Günaltay'ın eserleri incelenmiş, onun üzerine yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir. Onun din, tarih, toplum, ahlak, aydın, kadın ve siyaset anlayışı incelenmiştir. Ahlak anlayışının din anlayışındaki yeri ve siyaset yapma biçimine etkileri üzerinde durulmuştur.

Yüksek lisans sürecinde bana her türlü desteği sunan danışman hocam Prof. Dr. Vahdettin Başçı'ya, çalışmayı değerlendirip yönlendiren, değerli hocalarım Doç. Dr. Said Kar ve Doç. Dr. Erol Çetin'e ayrıca tez sürecinde yardımlarını esirgemeyen Mehmet Zeki Göksu hocama çok teşekkür ederim. Tezin düzenlenmesinde yardımcı olan değerli kardeşlerim Üzeyir Yeniçeri ve Gani Ertaş'a yine bana hayat boyu destek veren eşime, aileme ve çocuklarıma desteklerinden dolayı minnettarım.

Levent BAYDAŞ, Erzincan,2023

ŞEMSETTİN GÜNALTAY’IN AHLAK ANLAYIŞI

Levent BAYDAŞ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Mayıs,2023

Danışman: Prof. Dr. Vahdettin BAŞCI

ÖZET

Bu tez Osmanlı Devleti’nin son dönem önemli düşünürlerinden Mehmet Şemsettin Günaltay’ın ahlak anlayışını incelemek amacıyla yazılmıştır. Osmanlı’nın ve İslam Dünyasının düşünsel krizinin ortasında dünyaya gelen Günaltay, girmiş olduğu mücadele ile Batı’ya karşı milli ve yerli olanın verebileceği cevapları düşünmüş, kendi bakış açısından çözümler üretmiştir.

Çalışmamızda ahlakın Doğu’da ve Batı’daki temelleri üzerinden durulmuş, ahlak anlayışının zaman içerisindeki değişimi ele alınmıştır. Ayrıca ahlakın din, değer ve toplum üzerindeki etkileri incelenmiştir. Günaltay’ın dinsel, tarihsel, bireysel, toplumsal, anlayışı ile dinin toplumdaki rolü, aydın zümrelerin vazifeleri ile devletin eğitim anlayışının nasıl olması gerektiği üzerine olan düşünceleri de çalışmamızda ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şemsettin Günaltay, Ahlâk, Din, Hurafe, Değer

ŞEMSETTİN GÜNALTAY'S ETHIC APPROACH

Levent BAYDAŞ

Erzincan Binali Yıldırım University,

Graduate School of Social Sciences

Master's Thesis, May 2023

Supervisor: Prof. Dr. Vahdettin BAŞÇI

ABSTRACT

This thesis is written to examine the ethical understanding of Mehmet Şemsettin Günaltay, one of the important thinkers of the late Ottoman Empire. Born into the intellectual crisis of the Ottoman and Islamic world, Günaltay thought about the answers that the National and local could give to the West with his struggle and produced solutions from his perspective.

In our study, the foundations of ethics in the East and the West have been discussed, and the change in the understanding of ethics over time has been addressed. In addition, the effects of ethics on religion, values, and society have been examined. Günaltay's religious, historical, individual, social, and understanding of the role of religion in society, the duties of the intellectual elites, and the state's understanding of education have been examined.

Keywords: Şemsettin Günaltay, Morality, Religion, Superstition, Value

İÇİNDEKİLER

ŞEMSETTİN GÜNALTAI'IN AHLAK ANLAYIŞI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ.....	x

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Mehmet Şemsettin Günlaltay'ın Hayatı	4
---	---

İKİNCİ BÖLÜM

AHLAK

2.1. Ahlak Kavramı.....	9
2.1.1. Hazcı (Hedonist) Ahlak Görüşü	13
2.1.2. Faydacı (Pragmatist) Ahlak Görüşü	13
2.1.3. Egoist (Bencilci) Ahlak Görüşü.....	14
2.1.4. Anarşist Ahlak Görüşü	14
2.1.5. Nihilist Ahlak Görüşü.....	15
2.1.6. Özgürlükçü Ahlak Görüşü	15
2.1.7. Sezgici (Entüisyonist) Ahlak Görüşü	16
2.2. Türklerde Ahlak.....	17
2.2.1. Vatani Ahlak.....	20
2.2.2. Mesleki Ahlak.....	20

2.2.3. Aile Ahlakı.....	22
2.2.4. Cinsi Ahlak	23
2.2.5. Medeni Ahlak (Şahsi Ahlak)	24
2.2.6. Milletlerarası Ahlak	24
2.3. Ahlak Din İlişkisi.....	25
2.4. Ahlak ve Değer İlişkisi	31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEMSETTİN GÜNALTAY'IN AHLAK HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

3.1. Şemsettin Günaltay'a Göre Toplum ve Eğitim Ahlakı Nasıl Olmalı	46
3.2. Şemsettin Günaltay'a Göre Aydın Ahlakı Nasıl Olmalıdır?	52
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	56
KAYNAKÇA.....	59
ÖZ GEÇMİŞ	62

SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	: adı geçen eser
a.g.t.	: adı geçen tez
a.g.y.	: adı geçen yazı
Bkz	:Bakınız
C.	:Cilt
Dr.	: Doktor
EBYÜ	: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Fak	: Fakülte
Haz.	: Hazırlayan
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
Prof.	: Profesör
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ünv.	: Üniversite
Yay.	: Yayın

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Tanzimat'tan itibaren başlayan hızlı bir değişim dönüşüm dönemine girdik. Her alanda başlayan bu değişim dalgası kendini en çok toplumsal yapıda gösterir. Modernleşme ve sonrasında da çağdaşlaşma fikriyle beraber, devleti ve toplumu yeniden inşa etme düşüncesiyle birlikte birçok fikir akımı ortaya çıktı. Özellikle Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi akımlar, toplumun ve devletin yeniden yapılanmasında etkin olmaya çalıştı. Bu süreçte bütün bu akımların içinde önemli düşünürler de ortaya çıktı. Muasır medeniyet düzeyine nasıl ulaşılır sorusuna herkes kendi cephesinden cevap vermeye çalıştı.

Siyasi, ekonomik ve sosyal hayatta meydana gelen bu değişimler toplumsal yapıda yeni sorunlar yarattı. İnanca dayalı imparatorluklardan, milliyete dayalı ulus devletlere geçişle birlikte toplumsal, siyasi, ekonomik ve idari alanda her şey değişti. Daha önce yaşanmamış yepyeni durumlar ve sorunlar ortaya çıktı. İşte bu sorunların en önemlilerinden biri de ahlak alanında ortaya çıkmıştır. 18. yy. itibaren siyasi, ekonomik ve teknik alandaki yaşanan hızlı değişim toplumsal değerlerin zayıflamasına neden olmuştur. Bu da daha önce yaşamadığımız yeni ahlaki sorunlarla karşılaşmamız demektir. Toplumsal değerlerdeki bu değişim milli kültür, milli kimlik gibi kavramları da tartışmaya açmıştır.

Ahlak ve kültür alanında yaşanan değişimler mutlaka yaşanması gereken değişimlerdir. Ahlaki değerler ve kültür yaşayan canlı organizmalar gibidir, zamanla değişirler. Fakat burada yaşananlar değişimler kendiliğinden olan değişimler değildir. Bu değişimler Batı kültürünün ve ahlaki değerlerinin milli kültür ve ahlak üzerinde kurduğu hegemonya şeklinde olmuştur. Bu da doğal olarak millî aydınlarımızda içeriden korumacı

bir refleks oluşturmuş. Yaşanan sorunları aşmak için farklı çözüm nerileri geliştirilmiştir. Fakat daha çok Batı hegemonyasına karşı yerli olandan hareket ederek, geleneği merkeze alarak, geleneğin değişerek devam etmesi gibi çözüm nerileri daha çok kabul grmştir.

Ahlak alanında çok farklı çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu çalışmalar içerisinde değerli olan, bize özgü olanı ele alması, kendi medeniyetimize ait olanı incelemesi gerekir. Bunun içinde bizden olan fikir adamlarının düşüncelerini ve eserlerini iyi bilmemiz kanaatindeyim. Hayatının nerdeyse yarısını Osmanlı İmparatorluğu döneminde, diğer yarısını da Cumhuriyet Döneminde yaşamış olan Mehmet şemsettin Günaltay'ın düşünceleri de o dönemin yaşanan sorunlarına ışık tutması açısından önemlidir. Gençlik döneminden itibaren fikirlerini gazete ve mecmualar da neşretmeye başlayan düşünürümüz, yaşadığı dönemdeki sorunlarla ilgilenmiş çözüm nerileri sunmuştur.

Günaltay'ın fikirlerini takip etmek hem o dönem yaşanan tartışmaları anlamamız açısından hem de 18. yüzyıldan itibaren sorun yaşadığımız alanlardan olan ahlak meseleleri üzerine tekrardan düşünme imkanı sağlıyor ve bitmeyen bir sorun olarak ahlak üzerine daha fazla yönelmemiz gerektiğini söylüyor.

Türk düşünce hayatı için mmbit bir dönem olan bu çağda yetişmiş düşünürleri yeni kuşaklara tanıtmamız, geliştirdikleri fikirleri anlatmamız gerekmektedir. Bu dönem de yaşamış olan Mehmet şemsettin Günaltay gerek ilmi gerekse de siyasi alanda aktif şekilde rol almış, ortaya koyduğu eserlerle çözüm nerileri sunmuş, önemli isimlerden biridir. zerine çok fazla çalışma yapılmamış biridir. Yapılan alışmalar daha çok tarihçiliği ve siyasi yaşamıyla ilgilidir. Onun toplum, felsefe, ahlak, ve dini düşünce konusundaki fikirlerine çok değinilmemiş ve çalışılmamıştır. Halbuki yaşadığı dönemdeki bütün sosyal ve siyasal sorunlarla ilgilenmiş onlar üzerine yazılar yazmış çözümler üretmiş biridir.

Aynı zaman da Günaltay Cumhuriyet Dönemi'nde siyasi hayatta aktif olarak bulunduğu için yazdığı sorunların bir kısmının çözümü için uygulama fırsatı da bulmuştur. Bu yönüyle de çağdaşı birçok düşünürden farklıdır.

Yine yaşadığı dönemdeki birbiriyle çatışan gibi görünen akımları sentezlemeye uzlaştırmaya çalışmış, özelikle başbakanlığı dönemindeki uygulamalarla çok eleştirilse

de bunu kısmen başarmıştır. İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık fikirlerini yaşanan sorunları çözmede kullanmış, o dönem yaygın olan Batı'nın ilmini, fennini alıp ahlakını inancını almama düşüncesini benimsemiş, körü körüne bir Batı karşıtlığı yapmamıştır. Bütün fikirleri kendi düşünce çizgisi içerisinde eleştiri ve değerlendirmeye tabi tutmuş kendi bakış açısını da ortaya koymuştur.

Batı hemen her alan da hâkim iken ve İslam'ın en büyük temsilcisi görülen Osmanlı İmparatorluğu'nun yenildiği düşünülürken bizi geri bırakan şeyler neler, onları ileriye götüren şeyler neler şeklinde sorulmuştur. İşte bunları alır, uygular bizi geri götüren şeylerden kurtulursak biz de eski güzel ve güçlü günlerimize döneriz diye düşünmüşlerdir. Bu düşünceden hareketle toplumun en büyük sorununun cahillik olduğunu söylemiştir. Cahilliği toplumun cahilliği ve yöneticilerin cahilliği şeklinde ikiye ayırmıştır. Bunun için de eğitime ağırlık verilmesi gerektiğini söylemiştir. Cahillik nedeniyle içeride birbirimize saldırdığımızı, gücümüzü içeri yönelttiğimizi ifade etmiştir. İlerlemek ve gelişmek için özellikle ahlak eğitime ve din eğitime çok önem verir. Günaltay yaşadığımız felaketlerin sebebinin din değil aklımızı kullanmamamız ve idraksizliğimiz olduğunu söylüyor.

Günaltay'ın bu tespitinin üzerinden yaklaşık yüzyıl geçmiş olsa da aynı zihin yapısını devam ettirdiğimiz çok fazla gelişme gösteremediğimizi söyleyebiliriz. Örneğin yakın zaman da on ilimizi etkileyen deprem felaketi ve sonrasında felaketle ilgili yapılan tartışmalarla o gün Günaltay'ın söylediği sözler arasında sıkı bir bağ var. Aklımızı kullanmamaya ve yaptığımız yanlışları dinle izah etmeye devam ediyoruz. Çürük bina yaparak fay hattına şehirler kurarak yaptığımız yanlışlar sonucunda başımıza gelen felaketi Allah'ın takdiri, kader gibi kavramlarla izah etmeye çalışıyoruz. Sanki yaşanan acıların sorumlusu Allah'mış gibi izahlar getiriyoruz. Bu durum da yeni kuşaklar için dini düşünce sanki sorunlu bir düşünce sistemiymiş gibi, akla mantığa tersmiş gibi bir algı yaratmaktadır. Demek ki bu konu da hâlâ ciddi bir gelişme sağlayamamış gibiyiz. İlerleyen bölümler de Günaltay'ın kaza ve kader konusuna bakışında insanların fiillerinin yaratılışı ve sorumlulukları bahsinde detaylı inceleyeceğiz.

Ona göre din ilk insanla birlikte var olmuştur ve hep var olmaya devam edecektir. Din insanlar arasındaki en büyük bağ olduğu gibi en büyük ayrılık ve fitne sebebi de olabilir. Dinin amacı mutluluk ve kurtuluştur. Eğer dini akıl dışı hurafelerle anlamaya

başlarsanız din kurtuluş değil toplum için ayrıştırıcı ve fitne sebebi olur. İslam dini ile akıl hiçbir zaman çatışmamıştır. Dinin doğru anlaşılması gerektiğini, bunun içinde aydınlara büyük görev düştüğünü belirtir.

Aydınlara düşen görev körü körüne fikirlere saplanıp kalmadan, topluma öncülük etmeleri gerektiğini ama aynı zamanda da toplumu iyi tanımaları gerektiğini söylemiştir. Eğer toplumu iyi tanımazlarsa, aydınlara toplum arasında kopukluk olursa millet için büyük bir tehlike var demektir. Toplum ile aydınları arasında mesafe olursa milli hakimiyet tehlikeye düşer, milli hisler ve duygular kaybolur. Bunları inşa edecek sınıf ise aydın sınıfıdır.

Günaltay siyasetçiliği ve tarihçiliğiyle öne çıksa da ortaya koyduğu mücadele ve yazdığı ilmi eserlerle Türk düşünce hayatında önemli yere sahiptir. Günaltay'ın ahlak üzerine müstakil bir çalışması bulunmamakla birlikte Zulmetten Nura, Hurufattan Hakikat'a, Maziden Atiye ve o dönem dergilerine yazdığı makalelerinde ahlak konusunu değinmekte, yine Meclis konuşmalarında ahlak sorunlarına vurgu yapmaktadır.

Kısaca bu çalışmada Şemsettin Günaltay'ın siyasi ve ilim adamlığı yanında çok da ele alınmamış olan ahlak konusunda ne düşündüğü ve toplumun değişiminde dinin ve ahlakın rolünün ne olduğu üzerinde duracağız.

1.1. Mehmet Şemsettin Günaltay'ın Hayatı

Kazım Öztürk'ün Türk Parlamento Tarihi T.B.M.M (1923-1927) isimli eserinde Mehmet Şemsettin Günaltay'ın hayatı ile ilgili aşağıdaki ifadeler yer verilmiştir¹:

Mehmet Şemseddin Günaltay 1883'te Erzincan'a bağlı Kemaliye'de doğdu. Ailesi önceki dönemlerde Uygur ve Çağatay Türklerinin yaşadığı Urek adlı köyde yaşamışlardır. Babası Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren başlayan ve Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren padişahların bizzat katıldıkları Huzur derslerin devam eden bir müderris olan İbrahim Ethem Efendi, annesi Saliha Hanım'dır. (s.709).

Babası ulema sınıfının önde gelen isimlerindendir. Şemsettin Günaltay babası sayesinde ilim ehli çevrelerde yetişmiştir. “Eğin eşrafiyla bir sohbet sırasında babasına

¹ T.B.M.M Genel Evrak ve Arşiv Müdürlüğü, T.B.M.M Azası Şemseddin'in Dosyası, Dosya 622, Albüm S. 104; Kazım Öztürk, Türk Parlamento Tarihi T.B.M.M (1923-1927), T.B.M.M Vakfı Yayınları, Ankara, s. 709.

oğluna ne bırakacağı sorulduğunda ona öyle bir şey bırakıyorum ki sadece torunlarına değil, torunlarının torunlarına yeter. O da ilimdir demiştir.”²Şemsettin bu nasihati hayatı boyunca hiç unutmamıştır.

Orta öğrenimini İstanbul’da yaptı. Çeşitli okullarda birincilikler aldı. Darülmualimin-i Alî (Yüksek Öğretmen Okulu) fen bölümünden 1905’te mezun oldu. İstanbul’da bir süre matematik öğretmenliğinin ardından İsviçre Lozan Üniversitesine gönderildi ve fen bilimleri tahsiline burada devam etti. Yurda döndükten sonra çeşitli liselerde tarih öğretmenliği yanında idarecilik de yaptı. Midilli’de iken İslamcıların Sebilürreşad ve Sırat-ı Mustakim dergilerinin ekiplerinde yer aldı ve yazar olarak da çeşitli konularda yazılar yazdı. Türk Ocağında çeşitli etkinliklere katıldı, tarih dersleri ve konferanslar verdi. 1913’te çıkmaya başlayan İslam Mecmuası ile birlikte İslamcı-Türkçü denilen ekipte yer aldı. İlahiyat Fakültesinde Dinler Tarihi müderrisi oldu. Daha sonra da bu fakültede dekanlık yaptı. 1914’te Edebiyat Fakültesinde Türk Tarihi ve İslam Kavimleri Tarihi hocası oldu.

1915’te yapılan seçimlerde İttihat Terakkiden Bilecik Milletvekili olarak meclise girmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nın mağlubiyetinin sonuçları İttihat Terakki partisine kesilince parti kongre yaparak kendini feshetmiştir. Peşine Teceddüt Fırkası 1 Kasım 1918 yılında kurulmuştur. “Meclis-i Ayan Üyesi Hüseyin Hüsnü Paşa başkanlık görevine getirilmiştir. Yardımcılıklarına da Şemsettin Günaltay ve İstanbul Milletvekili İsmail Canbolat atanmıştır.”³ Parti kapatılan İttihat Terakkinin aynen devamı olduğu için çok eleştirilmiş, o da 1919 da kapatılmıştır. Ateşkes antlaşmasından sonra Divan-ı kurulmuştur. İttihat terakki üyeleri burada yargılanmıştır. “Yargılayan Meclis-i Ali üyeleri arasında Şemsettin Günaltay’ı da görüyoruz. Yargılananlar Sait Halim Paşa, Cavit Bey, Çürüksulu Mahmut Paşa gibi isimlerde var.”⁴

Yargılamalar da yer alsada gönüllü olarak bu işi yapmamıştır. Günaltay İttihat Terakki hakkında her zaman olumlu kanaate sahiptir. Yapılan işlerde ve tercihlerde yanlışlıklar olsa da niyetlerinin her zaman salih olduğunu tek düşüncenin ülkeyi düştüğü

²Türkiye’nin Modernleşme Sürecinde Şemseddin Günaltay. Bayram Ali Çetinkaya s. 28

³ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Cilt VIII, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 496

⁴ Rıza Doğrul, “Portreler”, Cumhuriyet Gazetesi, 22 Şubat 1949, s. 3.

bu zor durumdan kurtarmak olduğunu söyler. Yargılama da yer alması çelişki gibi görünse de o dönemin siyasi şartlarından kaynaklıdır.

1920’de Ankara Hükümeti kurulunca belediye meclis üyeliği ve reis vekilliğine seçilmesinin ardından Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde çalışmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi kurulunca da Mustafa Kemal tarafından İstanbul teşkilatını kurması istenmiştir.

1922 yılında Telifat Heyeti ve Şer’iyye Vekâleti üyesi oldu. 1923 yılında Darülfünunda dekanlığına getirildi. Bundan sonra Günaltay’ın milletvekilliği süreci başlamıştır. 1926 seçimlerinde Sivas milletvekilliği ile başlayan süreçte altı dönem Sivas bir dönem de Erzincan milletvekilliği ile 1954 seçimlerine kadar devam etmiştir. 1954 seçimlerinde vekil seçilememiştir. Milletvekili olamadığı dönem içerisinde 1958’den 1959’a kadar ki iki yıllık sürede CHP’de İstanbul il başkanlığı görevinde bulunmuştur. 1960’ta yaşanan askerî darbe ile birlikte Kurucu Meclis üyeliğine atanmıştır. Yaşadığı hastalıktan dolayı bu son görevini yerine getirememiştir.

Şemsettin Günaltay siyasi bir kimlik taşısa da ilim adamlığı kimliğini hiçbir zaman bırakmamış, araştırmacılığını ve ilim adamı kimliğini her zaman sürdürmüştür. Bunu en iyi biçimde TBMM’deki konuşmalarında görürüz. Sık sık tarihe atıflarla oradan verdiği örneklerle bilgi ve birikimini yansıtmıştır. Zaten ölümüne kadar da Türk Tarih Kurumu Başkanlığını bırakmamıştır. Tarih kongrelerine katılmış, tebliğler sunmuş. “Resmi Türk tarih tezinin geliştirilmesinde fikirleriyle katkılar sunmuş ve tarih kitaplarının yazımında etkin görevler almıştır.”⁵

Türk ve İslam tarihi alanındaki çalışmaları, “Cumhuriyet Dönemi’nde daha çok Anadolu, Mezopotamya ve İran’ın ilk çağ tarihi üzerine yoğunlaşmıştır.”⁶ Batılıların Türk ve İslam tarihine yönelik itham ve iftiralarına karşı kendimizi savunulabilmek ve gereken cevabın verilebilmesi için ilimden ve ilmi yöntemlerden hareket etmek gerekir. Hurafelerle masallarla bunlara cevap verilemez.

⁵ İsmail kara, Türkiye de İslamcılık Düşüncesi, İstanbul 1978, c.2 s.403

⁶ Prof. Dr. Abdurrahman Küçük’ ün İlim Fikir ve siyaset adamı olarak M. Şemsettin Günaltay adlı tebliği, Ankara 1992, (basılmamış)

Günaltay bu saldırılara cevap verebilmek için tarih öncesi dönemleri aydınlatmak gerekir. Bunun için de gerekirse höyük kazarak, mezar taşlarını çıkararak bütün bir tarihi açığa çıkarmak gerekir.

“Diğer taraftan arşivleri satır satır didikleyerek, kitabeleri gün yüzüne çıkararak, yabancı ülkelerin ve bizim kütüphanelerimizi tarayarak tarihimizle ilgili vesikalar toplayarak, yazılı devirleri de tam olarak ortaya çıkarmamız lazımdır,” demiştir.⁷ Bu yönüyle Günaltay tarihe bilimsel yöntemlerle yaklaşılması gerektiğini belirtmiş, bilimsel yaklaşımın masa başında sübjektif değerlendirmelerle olmayacağını, kritiğe tabi tutulması gerektiğini söylemiştir. İslam Tarihi’nin Kaynakları adlı eserinde bunları da anlatmıştır.

Şemsettin Bey gerek devlet adamlığı yaşamında gerekse özel yaşamında hep sade şaibeye bulaşmamış, çalışmayı seven, eleştirilere açık biri olmuştur. Onu yakından tanıyanlar kişiliği ile ilgili ölmeden önce de öldükten sonra da olumlu görüşler belirtmiştir.

Yakın arkadaşı Ömer Rıza Doğrul Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde onun için “İçten ve sağlam bir kişiliği olan Günaltay, yapmak istediği bir faaliyete girişen ve bunu başarmadan bırakmayan bir karaktere sahipti. Karşısındaki kişiye güven veren ve hürmet gösteren bir insandı.”⁸ demiştir. Türk Tarih Kurumu eski genel müdürlerinden Uluğ İğdemir ise Şemsettin Günaltay için şöyle demiş. “Şemsettin Günaltay ile Tarih Kurumunun Başkanlığına seçildiği tarihten itibaren 20 yıl beraber çalıştım. Bir kere de olsa kırılmadım. O fikir insanı olmasıyla beraber idari konulara hâkim bir insandı. Sorunları dikkatlice dinler ve hemen karar verirdi. Heyecanlı bir kişiliğe sahip olduğundan bazen ani kararlar verebiliyordu. Ancak kendisine durum izah edildiğinde hatasını kabul eder ve bu durum üzerine ısrarcı olmazdı.”⁹ Gazeteci Mümtaz Ege de Ulus gazetesindeki köşesinde Günaltay’ı şu şekilde tanıtmaktadır¹⁰:

*Türk milletinin demokrasi davasında ilim, irfan, fazilet ve diğer insani yönlerden
Günaltay’la kıyaslanacak kimse gelmemiş denilirse hata yapılmış olmazdı. Bir*

⁷Türk Tarih Kurum Başkanı Prof. Şemsettin Günaltay’ın Nutku, c.2, sayı:29 s,57

⁸Rıza Doğrul, “Şemseddin Günaltay”, Cumhuriyet Gazetesi, 21 Ekim 1961, s. 3

⁹Uluğ İğdemir, “Fikir ve Hürriyet Adamı Günaltay”, Ulus Gazetesi, 22Ekim 1961, s. 2.

¹⁰Mustafa Fettah Ege, “Günaltay Ahlak ve Fazilet Örneği idi”, Ulus Gazetesi, 21 Ekim 1961, s. 2.

devlet adamı, bir âlim, bir mütefekkir bir tarihçi değil, aynı zamanda bu milletin yüzyıllardır ender yetiştirdiği ahlak ve fazilet abidelerinden biri.

Şemsettin Günaltay hayattayken iki çocuğunu farklı kazalarda kaybetmiştir. Böyle büyük acılar yaşamasına rağmen metanetini kaybetmeyen hislerini saklayabilen bir yapıya sahiptir. Makam şoföründen Rıza Doğrul 'un aktardığı bilgiye göre çok sevdiği kızını kaybetmenin üzüntüsüyle “Bazı akşamlar, otomobiline binerek orman çiftliği yolunda gezmeye çıktığı vakit arabasında gizli gizli ağlamaktadır.” şeklinde aktarmıştır.¹¹Şemsettin Günaltay yaşamının son döneminde prostat kanserine yakalandı. 19 Ekim 1961 günü İstanbul’da öldü. Vasiyeti üzerine Ankara’ya götürüldü, düzenlenen resmi törenin ardından kızının yanına defnedildi.

¹¹ Doğrul, “a.g.m.”, s. 3.

İKİNCİ BÖLÜM

AHLAK

2.1. Ahlak Kavramı

Ahlak, insan ilişkilerinde “iyi” ya da “doğru” veyahut “kötü” ya da “yanlış” olarak adlandırdığımız değer yargılarını ifade eder. Ahlak, kelimesinin etimolojik açıdan kökeninin Arapça “hulk”; Yunanca “ethos” ve Latince “mos” kelimelerine dayandığı bilinmektedir. Arapça “hulk”, “huy” anlamına gelmektedir. Arapça “ahlak-ı hamide” ve “ahlak-ı hasene” iyi ahlak; “ahlak-ı zemime” ve “ahlak-ı seyyie” ise kötü ahlak anlamlarına gelmektedir. İngilizce’ de ahlak kelimesinin karşılığı olarak kullanılan “ahlak” (ethics) kelimesinin kökeni ise Yunanca “ethos” dan gelmektedir. Yine İngilizce de ahlak kavramını ifade etmek üzere kullanılan “morality” kelimesi Latince “mos” kelimesinden türetilmiştir. Coşkun Can AKTAN ahlak kavramını şu şekilde tanımlamaktadır¹²:

Ahlak, bir sosyal bilim dalı olarak toplum içerisinde oluşmuş örf ve adetlerin, değer yargılarının, normların ve kuralların oluşturduğu sistem bütünüdür. Bu sistem bütünü; bir bireyin, bir grubun ya da tüm toplumun doğru ve yanlış davranışlarını belirler ve yönlendirir.

Terim olarak ahlak incelendiğinde ise “toplumlar tarafından benimsenen, aynı zamanda kişilerin birbirleriyle, aile, toplum, devlet ve bütün insanlarla ilişkilerini düzenleyen ilke, inanç ve kurallar bütünü”¹³ olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye TDV İslam Ansiklopedisi’nde ahlak kavramı şu şekilde tanımlanmaktadır:¹⁴

¹²Coşkun Can AKTAN, *Temiz Toplum ve Temiz Siyaset*, İstanbul: T Yayınları, 1994, s.75

¹³ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Sözlüğü*, “Ahlâk”, Akçağ Y, Ankara 2004, s. 22.

¹⁴ TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1988-2014. II, 1

Ahlâk kavramı, insanın karakterini, huyunu, davranışlarını içeren ve her insanda olumlu veya olumsuz, iyi veya kötü olarak var olan bir özelliktir. İnsanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlar bütünüdür. (s.75).

Ahlak bir toplumsal yaşam içerisinde toplumsal yaşamın düzenlenmesini sağlayan, inanç, örf adet gelenek norm gibi kuralların oluşturduğu sistemi ifade eder. İnsanların inançları, değerleri, gelenekleri ne kadar farklı olursa olsun ahlak her zaman var olmuştur. Ahlak deyince beraberinde vicdan, sorumluluk, özgürlük, irade gibi kavramlarda akla gelir. İnsan aklının iyiyle kötüyü ayırt edebilmesi, ancak ahlak felsefesinin içinde yer alan bu kavramlarla birlikte mümkün olmaktadır. Zaten insan bu yönüyle diğer canlılardan ayrılır ve üstünlüğü de buradan gelir.

İnsan birey olarak toplumun içine doğar ve toplumsal yaşamla ilgili kuralları sosyalleşerek yine kendi toplumundan alır. Kendi doğuştan getirdiği özelliklerle toplumdan aldığı kültürle birlikte kişiliğini oluşturur. Toplumun oluşturduğu bu kurallar bütününe uyması veya uymamasına göre iyi ya da kötü insan olarak anılır. İslam dininde iman konusundan sonra üzerinde durulan en önemli konular ahlak ve ibadettir. “İslamiyet ahlak dinidir” ve “Peygamberimiz Güzel Ahlakı tamamlamak için gönderilmiştir”.¹⁵

Din genel olarak toplumsal hayatı düzenleyen kurallar bütünü olarak tanımlansa da onun amacı toplumu oluşturan bireyi düzeltmek onu yeniden inşa etmektir. İdeal bireyin ortaya çıkışında kişilik ve kimliğin doğru oluşturulmasının etkisi büyüktür. Kişilik daha çok insanın doğuştan getirdiği özelliklerin bütünüdür. Kimlik ise kişiye daha çok toplum tarafından hazır şekilde sunulmuş, giydirilmiş özelliklerdir. Örneğin insanın inancı, milliyeti kimlik kavramı içerisinde değerlendirilir.

İslam dini bu açıdan bireyi muhatap aldığı için kimlik inşası üzerinde durmuştur. Bunun içinde ahlaki kurallar çok önemlidir. Örneğin tövbe edildiğinde şirk dışında Allah'ın her şeyi affedebileceğine inanılırken, kul hakkının sadece kişiye bırakıldığını onun dışında kimsenin kul hakkını bağışlayamayacağına inanılır. “Kimin üzerinde din kardeşinin ırzı, namusu veya malıyla ilgili bir zulüm varsa altın ve gümüşün bulunmayacağı kıyamet günü gelmeden evvel o kimseyle helalleşsin!”¹⁶

¹⁵Muvatta, Husnül Halk, 8; Müsned, 2/381)

¹⁶Buhârî, Mezâlim, 10; Rikâk, 48

Yine Kur'an-ı Kerim de Nisa suresi 36. Ayette “Allah’a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaş, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez.”¹⁷

Birçok ayette buna benzer emirleri görüyoruz. Kısaca Allah bizden ahlaklı olmamızı istiyor. Ahlak kavram olarak olumlu olumsuz bir yön belirtmese de kullanım şekline göre anlam almaktadır. Olumlu özellikler taşıyanlara ahlaki davranış gösterenlere ahlaklı insan, olumsuz özellik gösteren, kötü davranış sergileyen, ahlak kurallarını çiğneyenlere de ahlaksız insan denir.

İslam dini özünde, güzel ahlakı tamamlamak için gelmiş bir peygamberin getirdiği dindir. Bu din de iftiraya, dedikoduya, gıybet, yalana, insanların malına ve ırzına göz dikmek yoktur, su-i zan yoktur, tam tersi hüsnü zan esastır. Ana babaya iyi davranmak, komşularla iyi geçinmek, yolda kalmışa yardım etmek, zorda olana borç vermek, misafire ikramda bulunmak, dedikodu etmemek, güzel konuşmak dinin ahlakla ilgili emirlerindendir.

Tek başına yaşayamayan insan varlığını sürdürmek için diğer insanlara ihtiyaç hissettiği için. Toplumsalın düzenlenmesinde ahlaki kurallara ihtiyaç duymuştur. Her toplum ahlak sistemini oluşturur, topluma doğan insan da doğal olarak ahlaki bir varlıktır. Ahlaki sistemi olmayan bir toplum düşünülemez, dünyaya gelen her insan da zorunlu olarak ahlakileşmektedir. İnsan büyüyüp sosyalleştikçe ahlakilik düzeyi de ona göre artar.

İslam düşüncesinde ahlak çok geniş kapsamlı değerlendirilmiştir. İnsanın sadece diğer insanlarla ilişkisini düzenleyen kurallar olarak görülmemiş, insanın bütün mahlukatla olan ilişkisini düzenleyen kurallar olarak bakılmıştır. Mesela Müslüman birey ihtiyacından fazlasını tüketmeyen kişidir, yine Müslüman hayvanlara eziyet işkence edemez, nebata da Allah’ın verdiği nimet olarak bakıp onları kollayıp gözetir, rasgele dikkatsizce davranmaz. Toplumu, insanı ve bütün mahlukatı kuşatan ahlak anlayışının sahibi olarak çevresine bakar ve bütün erdemleri üzerinde taşıyarak yaşama anlayışını benimser. Bugün yaşanan çevre kirliliğini, doğanın katledilmesini, ekolojik dengenin bozulmasını ve buna bağlı olarak ortaya çıkan iklim değişikliklerini düşündüğümüzde

¹⁷Kur'an-ı Kerim de Nisa suresi 36. Ayet

İslam'ın insanlara emrettiği kuşatıcı ahlak anlayışının ne kadar önemli olduğunu anlıyoruz.

İnsanı en iyi tanıyan onu yaratandır. Allah yarattığı varlıklar içerisinde en yüksek mertebeye sahip olan insanı aklı yeteneğiyle donatmış ona hikmeti, iyi, kötüyü anlama yeteneği vermiştir. Dinler indirmiş doğru yolu göstermiştir. Bunları uygulayıp uygulamama tercihini de insana bırakmıştır. Güzel ahlakı örneklik teşkil edecek şekilde de peygamberimizi göndermiştir.

İslam filozofları da ahlakı bu çerçevede düşünmüş, ahlak konusunu ele alan eserlerinde insan da bulunması gereken hasletleri yapması veya yapmaması gereken davranışları yazmışlardır.

İslam düşüncesinde ilk İslam filozof Kindi' den itibaren ahlak konusu, araştırılan temel meselelerdendir. Kindi' den sonra da bütün filozoflar az ya da çok ahlak konusuyla ilgilenmişlerdir. Kimileri ahlak konusunu eserlerinin içinde başlık olarak alırken kimileri de başlı başına eser olarak ahlak konusunu işlemişlerdir. Belli başlılarından kısaca bahsedecek olursak. Kindi'nin el- Hile-i Defil Hazan (Üzüntüden Kurtulma Yolları) filozof bu eser de hüzn ve üzüntüyle baş etmenin psikolojik ve ahlaki yönlerini gösterir. Ahlak konusunu ele alan diğer bir filozof Ebu Bekir Razi'dir. Razi'nin ahlak konusunu ele aldığı eseri ise et-Tıbbül Ruhani' dir. İsminden de anlaşılacağı gibi Razi ahlaka bir tür ruh hekimliği gibi bakmakta, ahlaklı olmayı sağlıklı insan olmakla eşdeğer görmektedir. İslam düşüncesindeki en kapsamlı ilk ahlak felsefesi kitabı et-Tıbbül Ruhani' dir. İslam felsefesinde ahlak konusunu en fazla işleyen isim ise Farabi'dir. Farabi'nin Tahsilüs Saadeet-Tenbih ala Sebilis-Saade ve Fusulün Münteza adlı eserlerinin ana konusunu ahlak oluşturur. Aristoteles'in ahlak kitabı olan Nikomakhos üzerine ilk şerhleri yazanda Farabi olmuştur. Onun ahlak anlayışı, siyaset metafizik ve psikoloji ile bir bütünlük oluşturur. Yani bu konular tek başlarına değil birbirleriyle iç içe geçmiş konulardır. Yine bu alanda diğer bir isim ise ibn Mikeveyh'dir. Onun Tezhibül Ahlak kitabı ahlak konusunu başlı başına aldığı eseridir. Galen'den gelen ahlak anlayışını İslam felsefesine taşımış, klasik psikolojiyle (ilmü'n-nefs) irtibatlandırmıştır. Ona göre ahlak nefsin hallerinden ortaya çıkmaktadır, nefis de davranışları ortaya çıkarmaktadır.

İslam düşüncesinde ahlak konusunu işleyen “Yahya ibn Adi, Nasruddin Tusi, Gazali, Kınalızade Ali Efendi, Muhyi-i Gülşeni, Celaleddin Devvani gibi çok sayıda

düşünür ahlak konusunu işlemiş, Ahlak felsefesi konusunda önemli bir külliyat oluşturmuşlardır.”¹⁸

Batı düşüncesinde de ahlak konusunda felsefi açıdan farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bunlar şöyle sıralanabilir. Hazcı (hedonist) ahlak, faydacı (pragmatist) ahlak, egoist (bencil) ahlak, anarşist ahlak, nihilist ahlak, özgürlükçü ahlak, sezgici (entüisyonist) ahlak.

2.1.1. Hazcı (Hedonist) Ahlak Görüşü

Ahlaki davranışın temelini haz olarak gören ahlak anlayışına denir. Aristippos, Epiküros gibi filozoflar tarafından geliştirilmiş bir anlayıştır. Herkes kendi hazzının peşinde koşar anlayışına sahiptir. İnsanlar acıdan kaçar hazzı ister düşüncesinden hareket edilerek geliştirilmiştir. Herkes kendi hazzının peşinde koştuğu için herkesin kabul edeceği evrensel ahlak yasalarına ulaşamaz fikrini savunur.

“Aristippos’a göre hazlar bedensel ve ruhsal olarak ikiye ayrılır. Bedensel hazlar ruhsal hazzlardan önce gelir.”¹⁹Hazcılıkta geçmiş veya gelecek zamanda yaşanan hazlar değil şimdi ki zamanda yaşanan hazlar önemlidir.

Epiküros ise Aristippos gibi bedensel hazzlara değil ruhsal hazzlara önem verir. Onun için önemli olan ruh dinginliğidir. İnsan bedensel hazzların peşinde koşarak ruh dinginliğine ulaşamaz ancak bilgelikle ruh dinginliğine ulaşabilir.

2.1.2. Faydacı (Pragmatist) Ahlak Görüşü

Ahlaki eylemin amacı mutluluktur. Mutluluk toplumsal olarak başarılabirise gerçek anlamda mutluluk olur. Bireyin mutluluğu içinde bulunduğu çevreyle ilişkilidir. Çevreden bağımsız mutluluk gerçek mutluluk değildir İnsanın mutluluğu çevresindeki insanların mutluluğuyla ilgilidir. İnsan çevresiyle etkileşim halinde olduğu için çevresiyle birlikte mutlu olabilirse bu durumu devam ettirebilir. Bu anlayışta mutluluk bütün insanlar içindir. Böyle olursa evrensel bir mutluluk anlayışı oluşur. İyi olan herkes içindir iyidir ve mutluluğa götürür. Mutluluk aynı zaman da yararla ilişkilidir, yarar varsa mutluluk da vardır. İnsanlar bencillik edip sadece kendi yararını değil, herkes için ortak

¹⁸Yahya İbn Adi *Tezhibü'l Ahlak* Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları. İstanbul 2013 s.9

¹⁹Esra YILDIZ TURAN, *İlkçağ Felsefesinde Faydacılığın Temelleri*, Atatürk İletişim Dergisi, (8), (2015)-s.249-258

olan yararı tercih etmelidir. Başkasının yararı ile kendi yararı arasında uyum olmalıdır. “Bu akımın temsilcileri Jeremy Bentham ve Jhon Stuart Mill’dir.”²⁰

2.1.3. Egoist (Bencilci) Ahlak Görüşü

Bencillik (Egoizm) kelime anlamı itibariyle tüm davranışlarında kendini düşünmeyi kendini merkeze almayı ve korumayı amaçlar. Bu da ben sevgisinden gelmektedir. Ahlak olarak bireyin egosu merkezli düşünme biçimidir. Bu görüşün en önemli temsilcisi “T. Hobbes insan insanın kurdudur diyerek insanın bencil tarafına dikkat çekmiştir.”²¹Bu anlayıştaki bencillik sadece kendini düşünüp başkalarını düşünmemek değildir. Başkalarının faydasına olacak şeylerden de kaçınmak değildir. Birçok davranış sadece bizim yararımıza değil bütün insanların yararına da olabilir. Ama temel de kişinin kendi yararı, çıkarı vardır. Hazcı anlayışa benzetmekle birlikte hazcılık diğer bireylerin çıkarlarını da gözetirken bu anlayış sadece tek kişinin çıkarını, bireyin sadece kendi iyiliğini kabul ettiğini savunur.

2.1.4. Anarşist Ahlak Görüşü

Anarşizm felsefe olarak kuralsızlığı esas alır. Ahlak anlayışı açısından ise bireyin özgürlüğü ve hakları her şeyin üzerindedir düşüncesini savunur. Bu akımın temsilcileri, Bakunin, Proudhon, Thoreau, Godwin ve Stirner gibi filozoflardır. Anarşist anlayış insanın özü itibariyle iyi olduğunu, bunun devam edebilmesi içinde herhangi bir şekilde sınırlanmadan özgürce hareket edebilmesi gerektiğini savunur. Devlet, hukuk sistemi, ahlak kuralları özgürlüğü sınırlandırır, buda insanın özüne uygun değildir, sınırlandırır. Bunun içinde her türlü yasayı kuralı sınırı kaldırmak gerekir. Bu anlayışta insanları bağlayacak evrensel kurallar yoktur. Özgürce istediği gibi hareket edebilmelidir.

²⁰Kemal BAKIR, *Pragmatizm ve Eğitime Yansımaları*, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, (14), (2006) s. 49-68

²¹Ahmet GÜRBÜZ, *Günümüz Batılı Politik Yaklaşımların Kökeni Olarak İngiliz Yararcılığı/Utilitarianism*. Journal of Istanbul University Law Faculty, 72(1), (2014) 133-171.

2.1.5. Nihilist Ahlak Görüşü

Nihilist anlayış var olan görüşlere, değerlere, düzene ve otoriteye karşıdır. Nietzsche toplumsal kabulleri reddederek ahlak dışlayan bir felsefe kurar. Akıl yerine iradeyi (güç), koyar. Toplumun yerine de bireyi merkeze alır. Bütün batı felsefe tarihini eleştirerek başlar. Toplumsal düzenleri ve inançları temelinden eleştirir. Eski değerlerin hepsi bırakılmalı birey kendi değerlerini kendi tarafından inşa etmelidir. Bunu yapacak “güç istencini” taşıyan insana ise “üstün insan” demektedir.

Nietzsche’ye göre “İnsanlar güçlü ve zayıf insanlar olarak ikiye ayrılır. Zayıf insanlar egemen sınıfın oluşturduğu ahlakı benimseyen onların istediği gibi şekillenmiş köle ruhlu insanlardır.”²²Var olan sistem zayıf insanlardan oluşur. Bu sistem insanların zayıf yönlerini öne çıkaran ve yaşam gücünü bitiren bir ahlak anlayışına sahiptir. Üstün insan ise bütün bunların üstünde içinde yaşadığı sistemi kabul etmeyen, kendi değerler sistemini kurabilen, kendini yeni baştan oluşturabilen insandır. Gerçek ahlakta bu üstün insanın kurduğu ahlaktır.

Ahlakı tümünden reddeden başka nihilistler de çıkmıştır. Eğer ahlak varsa bu insan yapısıdır ve değişir demişlerdir. Bu da ahlakın göreceli olduğu sonucuna götürür derler. Felsefi açıdan nihilizm kendi içinde alternatif bir ahlak doğurmuştur.

2.1.6. Özgürlükçü Ahlak Görüşü

Bu anlayış insanın eylemlerinde özgür olmasını savunur. Bu görüşün en önemli ismi Jean Paul Satre’dır. Satre’nin ahlak görüşü “Varoluş özden önce gelir”²³önermesini temele alır. İnsan var oluş itibariyle arayış içerisinde ve özünü gerçekleştirilememiş özünü oluşturmak için çabalayan bir varlıktır. Ona göre kişinin önceden belirlenmiş ne olacağı çizilmiş bir kaderi (özü) yoktur. Ona bunu verecek bir tanrı da yoktur. İşte bu sayede insan tamamen özgürdür. Bunun içinde insan kendi değer ve ahlak yargılarını kendi oluşturacaktır. Ne yapmak ne olmak istiyorsa o olmalıdır. Herhangi bir gücün belirlediği ahlaki yapılara boyun eğmek zorunda olmamalıdır. Satre’ın düşüncesi bir açıdan varoluşçu hümanizmdir. Kişisel ve toplumsal tarihi bir tarafa bırakarak insanın özüne ve özgürlüğüne yönelir. Muhafazakârlar onun ahlaksızlığı teşvik ettiği yönünde

²² Mehmet BAYIR. *Nietzsche Felsefesinde İnsan ve Ahlak Sorunu*. Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi. (3), (2019). s.21-36.

²³Vedat ÇELEBİ, J. P. Sartre ve S. Kierkegaard’ın Varoluşçuluk Düşüncelerinin Karşılaştırılması. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23(2) (2013). s: 247-262

eleştirirler de aslında, o özgürlükle sorumluluğu birlikte düşünür. Seçimini özgürce yap sonuçlarına da sahip çık der. “Keyfi bir özgürlük yoktur, sorumluluğa dayalı özgürlük vardır.”²⁴

2.1.7. Sezgi (Entüisyonist) Ahlak Görüşü

Felsefi açıdan sezgi, bir tür açılma anlama, birdenbire keşfetme, kavrama, gibi anlamlar da kullanılmaktadır. Varlıkları doğru olarak kavramamızı sağlayan şey sezgilerimizdir. İnsanın gerçekliği dolaysız kavramasını sağlayan şey sezgidir.

Bu görüş İslam düşüncesi içinde tasavvufta temellerini bulmakla birlikte en fazla üzerinden duran kişi Gazali olmuştur. Modern felsefede sistematik hâle getiren filozof ise Henri Bergson’dur. İmamı Gazali metodik şüphecilik dediğimiz anlayışla yola çıkar. Eşyanın gerçek mahiyetini öğrenmek ister, bunun içinde sorgulamaya başlar. Duyuların ona verdiklerinden ve aklın çıkarsamalarından şüphe duyar. Sonun da “gerçeğin ancak kalp ve sezgilerle kavranabileceğini söyler.”²⁵Buradan hareket eden Gazali ahlakın temeline akıl veya duyuları değil Kuran ve sünneti koyar. Naslara dayanan geleneksel ahlakla tasavvufi ve felsefi ahlakı yine naslar çerçevesinde birleştirmiştir.

Bergson da modern pozitivizme dayalı hayatın getirdiği bunalımları görmüş yeniden insanın iç dünyasına dönmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun yolunun da sezgilerimizden geçtiğini bize iyyinin veya kötünün ne olduğunu ancak sezgilerimizin vereceğini savunmuştur. İnsan sezgilerine dayanarak hareket ederse doğruyu bulmuş olur. Hegel’den itibaren Batı felsefelerine hâkim olan aşırı sistematik, kuralcı soyut felsefi yaklaşımlara tepki olarak doğmuştur.

“Ona göre ahlak ikiye ayrılır: Topluma dayalı olan ahlak ve sezgiye dayalı ahlak. Topluma dayalı ahlak kapalı ahlaktır.”²⁶Topluma dayandığı için değişime dönüşüme kapalıdır. Kurulu düzeni devam ettirmeyi amaçlar. Sezgiye dayalı ahlak ise açık ahlaktır. Açık ahlakın temelinde toplum değil insan yer alır. Bu ahlakın temelinde kendini toplumla sınırlamayan bireysel sezgiler yer alır. Sezgiler toplumdan bağımsız olduğu için

²⁴ Ali Yaşar SARIBAY. *Özgürlük – sorumluluk sınırı ne olmalı?* (2023). <https://fikirturu.com/toplum/ozgurluk-sorumluluk-siniri-ne-olmali/>

²⁵Coşkun Can AKTAN. *Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş*. Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi Cilt 1, Sayı 1, 2009. s.46

²⁶Coşkun Can AKTAN. *Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş*. s.46

insanın kendini geliştirmesini ve özgürleşmesini sağlar. Bütün insanlar sezgilerine dayalı hareket ederse ahlak da evrensel bir nitelik kazanır.

2.2. Türklerde Ahlak

Türklerin ahlak anlayışı ise bozkır coğrafyasının koşullarına ve orada oluşmuş olan kültürün özelliklerine göre şekillenmiştir. Türkler da sözlü kültür egemen olduğu için yazılı kültürden veya felsefeden daha çok hayatın içinde yaşanan bir kültür olarak ahlaktan söz edebiliriz. İbrahim Kafesoğlu “eski Türklerin at ve demir üzerine kurulu kendilerine özel bir kültür oluşturduğunu”²⁷ ifade ediyor. Atı en iyi şekilde kullanma becerisine sahip olmaları ve demiri de silah olarak değerlendirebilmeleri sayesinde diğer milletlerden üstün konuma gelmişlerdir. Tabi diğer milletlerden daha üstün konuma gelmelerinde sadece bu iki unsur yeterli değildir. Sosyal organizasyonları, düşünme biçimi ve ahlak anlayışlarının da bu başarıyı geliştirecek düzeyde olması gerekir.

Bozkırlı Türkler tarihte bu hususları gerçekleştiren ilk topluluk olarak görünür. İbrahim Kafesoğlu bu durumu şu şekilde açıklamaktadır²⁸:

Birincisi, yâni üstünlük duygusu üniversal devlet anlayışının desteği ile eski Türk'te, O. Menghin'in ifadesi ile “beylik gururu” nu (herrenstolz) uyandırıyor, ikincisi de geniş ufuklara hükmetme arzusunu kamçılıyordu. Bunu fîiliyat sahasına çıkarmak için gerekli araç ise elde idi: Demir. Hükmetme isteği aslında bir içgüdü olup her insanda şuuraltı bir kuvvet olarak yaşar.

Hükmetme arzusu Türklerde başka milletleri sömürme aracına dönüşmemiş, onları koruma adalet ve eşitlik düşüncesini geliştirmiştir. Türkler de bu düşüncenin gelişmesine sebep beylik ve yöneticilik gururuna sahip olmaktır. Fakat yöneticilik bir övünme meselesi şeklinde değil, sahip çıkma adaleti sağlama şeklinde tevarüs etmiştir. Katı törecilik anlayışı da koydukları kurallar kendi aleyhlerine olsa da uymayı tercih etmişlerdir. Fransız siyasetçi ve diplomat Henri Mathieu 1840'lar da Türkler için “Türkler’ de eşsiz bir hazine mahiyetinde mevcut olan namus ve ahlâk anlayışını tasdik etmemek büyük bir haksızlık olur. Onlar, doğruluğu, faziletin temeli olarak kabul eden ve verdiği sözü de mukaddes bilen kimselerdir.” der.²⁹

²⁷Türk Milli Kültürü Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Ötüken Neşriyat 01/11/2022 İstanbul s. 12

²⁸Türk Milli Kültürü Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Ötüken Neşriyat 01/11/2022 İstanbul s. 13

²⁹Osman Nûri Topbaş, Osmanlı / Âbide Şahsiyetleri ve Müesseseleriyle Osmanlı, Erkam Yayınları. İstanbul 2016 s. 264

Türklerin diğerk bir ahlaki özelliğı de utangaçlıklarıdır. Mesela Türkler yaşlanıp savaş meydanında değıl de yatakta ölmekten utanırlar, esir düşmek veya eşlerinin düşman eline düşmesinden utanırlar. Şatafat içinde yaşamayı doğru bulmaz tevazu sahibi olmayı önemserler. Türklerin ahlakında cesaret çok önemlidir. Fakat cesaretin yanında belki de ondan daha önemli olan kötülükten korunmak, insanları aldatmamak, kurnazlığa değıl, ilkelere bağılı hareket etmek önemlidir. Bu özellikleriyle Türkler doğruya hürmetkar ve hakka da saygılı olmuşlardır.

Bu ahlak anlayışı siyasete de devlet yapısına da yansımıştır. Töreci disiplin anlayışı ve nizamcılık fikriyle hareket etmişlerdir. Zorlu ve uzun göçerlik hayatlarında bu sayede ayakta kalabilmiş, gittikleri yerlere egemen olmuşlardır. Töre bugün ki ifadeyle kanunu 10'lu sisteme dayalı askeri nizami yapı da düzenli orduyu ve kurumsallaşmayı temsil eder. Töreyle bağılılık ve nizamcılık anlayışı Türk devletlerinin temelini oluşturur.

Türkler 9. ve 10 yy. itibaren İslam'ı kabul etmeye başladı. Bu dönemler de Maverâünnehir Müslüman fetihleriyle ve ticari kabilelerle ilim kültür ve ticaret merkezi oldu. Merv, Nişabur, Semerkant ve Buhara gibi şehirler de yetişen tasavvuf ve ilim adamları bölgeye dağılarak göçebelere İslam'ın esaslarını anlatmaya başladılar. Fudayl bin İyaz, Abdullah bin Mübarek, İbrahim Ethem, Şakiki Belhi gibi birçok isim Türkistan coğrafyasının İslamlaşmasında çok önemli roller üstlendiler. Türkler İslam'ı daha çok bu mutasavvıflar ve zahitler üzerinden tanıdı.

Mutasavvıfların bu gayretleri neticesinde 308/921'de İdil (Volga) Bulgar Hanlığı, 333/944'te Karahanlılar ve 349/960'ta Selçukluların kurucusu Selçuk Han İslamiyet'i benimseyerek Buhara ve Harezm'den din adamı istemiştir. 349/960 yılında "Oğuzlardan 200 000 çadır halkının Müslüman olmasıyla İslamiyet X. yüzyılda Mâverâünnehir'de tamamen yerleşmiştir."³⁰

12. yüzyıla geldiğimizde karşımıza büyük Türk mutasavvıfı Hoca Ahmet Yesevi çıkıyor. Küçük yaştan itibaren İslami ilimler almaya başlayan Ahmet Yesevi, yedi yaşından itibaren görüştüğü Aslan Baba'dan tasavvufi terbiyeyi almıştır. Aslan Baba'nın ona, peygamberin güzel ahlakını kazandırdığını söyler. Hocası öldükten sonra Buhara'ya giden Ahmed Yesevî, Büyük şöhrete sahip Buhara medreselerinde Hanefî âlimlerden ders alarak bilgilerini zenginleştirmiştir. "Tasavvufî eğitiminde Arslan Baba'nın yanı sıra

³⁰Mehmet Necmettin Bardakçı Türk Yurdu Haziran 2017- Sayı 358

Şeyh Yusuf Hemedânî ve Şihâbüddîn Ömer es-Sühreverdi'nin (ö.632/1234) büyük emeği vardır.”³¹

Kuran ilimlerini tahsil edip ve tasavvufî eğitimini aldıktan sonra irşad görevine başlamıştır. Amacı kamil insan yetiştirmektir. Kamil insan olmak için de Kuran ve Sünnetin emirlerine uymanın, Ariflerin sözlerini dinlemenin gerekliliğini söyler. Böylece şariat ve tarikat bütünlüğünü sağlamayı, nefis mücadelesi yaparak zühd içinde yaşamayı tavsiye eder. Ahmet Yesevi'nin kurduğu Yesevilik tarikatı Türklerin İslam'ı anlamalarında ve yaşamalarında çok büyük etkiler yaratmıştır. Tasavvuf sayesinde Türkler büyük gruplar halinde İslam'a girmiş, İslam ahlakını ve yaşamını bunun üzerinden öğrenmiştir.

Ahmet Yesevi o dönemde tasavvufla ilgili ciddi uyarılarda yapmıştır. Bazı kişilerin tasavvufla ilgileri olmadığı halde şeyhlik iddiaları olduğunu, halkı kandırıp inananları felakete sürüklediğini söyler. Bu tip başı boş, kötü niyetli, fitnecilerin Kuran ve Sünnete aykırı hareketleri mübah göstererek hareket ettiklerini, bidatları ve kötü yolları meşru görerek dine kötülük ettiklerini söylemiştir.³² Tarikatlar hakkında hemen hemen aynı eleştirileri yüzyıllar sonra Şemsettin Günaltay'da görüyoruz. Tarikatlarda hurafelerin nasıl yerleşip oraları nasıl bozduğunu anlatıyor.

Ahmet Yesevi'de fütüvvet fikri de çok önemlidir. Ömer Lütfü Barkan'ın Balkanları fetheden Türkleri anlattığı meşhur makalesindeki kolonizatör Türk Dervişlerinin temeli Yesevi Ocağında atılmıştır. Ondaki fütüvvet arzusu, yiğitlik, fedakârlık ve zühdle birleşerek Alp'lik ve eren'lik anlayışını geliştirmiştir. Daha sonra Horasan erenleri diye bilinen Türk alim zahid ve gazilerin yolunu açmıştır.

Türklerin Ahmet Yesevi'den önceki ahlak anlayışı ile Ahmet Yesevi'den sonra ki ahlak anlayışı arasında nasıl bir fark vardır diye sorarsak? Türkler her zaman erdem ahlakını esas almışlardır. Erdem kısaca doğru olanı yapıp yanlıştan kaçınmak demektir. Ahlaki açıdan doğru olan ise dürüstlük, güvenilir olmak, bilgi sahibi olmak, cesur olmak, güzel davranış sahibi olmak, ölçülü ve dengeli olmak gibi özellikleri taşımaktır. Sokrates'den beri ahlak felsefesinde erdemli insan olma fikri hep var olmuştur. Fakat

³¹Mehmet Necmettin Bardakçı Türk Yurdu Haziran 2017- Sayı 358

³²Erhan YOSKA. *Hoca Ahmed Yesevi ve Hacı Bektaş-ı Veli Tasavvufunun Türk İslâm Anlayışı Açısından Değerlendirmesi*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 11(Hacı Bektaş Veli Özel Sayısı), (2021). 135-147

Ahmet Yesevi ise erdem ahlakını aşacak şekilde hikmet ahlakını oluşturmuştur. Daha sonra Türkler bütün yaptıkları davranışlar da ve anlayışta hikmeti gözeterek hareket etmişlerdir.

Erdem ahlakı ile hikmet ahlakı arasındaki temel fark; erdem ahlakında insanın nefsinin kontrol etmesi, sözleri ile yaptıkları arasında uyum olması esastır. Fakat bunları yaparken yine kendi merkezli düşünür ve kendi mutluluğu ve çıkarı esastır. Hikmet merkezli ahlak anlayışında insan nefsinin, arzularını kontrol ederek hareket eder fakat buradaki temel fark bunları insan kendi için yapmaz, Allah'ın rızasını gözeterek yapar. Yani merkeze kendi nefsinin değil, Allah'ın emir ve yasaklarını alır, onun rızasını kazanmak için çalışır. Bu da hikmeti esas alan ahlak felsefemizin temelini oluşturur. Hikmet anlayışı ahlakımızın, metafizik inançlarımızın ve davranış kalıplarımızın sınırlarını belirler. Türklerin bozkır da oluşturdukları ahlaki erdemler daha sonra İslam'la bütünleşerek derin bir hikmet anlayışına dönüşmüş, bu anlayışla birlikte yoğrulan bozkır toplulukları büyük devletler kurmuşlardır.

Ziya Gökalp Türklerin ahlak mefkuresini altı daire de toplar.³³ 1- Vatani ahlak, 2- Mesleki ahlak 3- Aile ahlakı 4- Cinsi ahlak 5- Medeni ahlak (şahsi ahlak) 6- Milletlerarası ahlak

2.2.1. Vatani Ahlak

Eski Türkler vatanları için canlarını bile vermektan çekinmezlerdi. Onlarda vatani ahlak duygusu çok yüksekti. Hiçbir Türk milleti ve İl'i için savaşmaktan çekinmez. İl hükümranlılık merkezi demekti. İllerin büyüklüklerine ve küçüklüklerine göre yönetim şekilleri oluşurdu. Büyük iller de boy beylerinden oluşan adına Şölen denilen meclis olurdu. Küçük illerde ise haklın toplandığı meclis olurdu. Herkes arzu ve isteğini dile getirebilirdi. Bu yönüyle eski Türkler de katılımcı bir yönetim anlayışı vardı. Herkes eşit kabul edilirdi. Bu eşitlik kadınlara ait haklarda da kendini gösterirdi.

Vatani ahlak diğer ahlak türlerinden üstündür. Çünkü siyasi düşmanları çok olan milletlerin vatan duygusunun ve milletine olan ahlaki bağın fazla olması gerekir. Vatani ahlak gelişmezse ne hürriyet ne vatan ne istikbal kalır.

2.2.2. Mesleki Ahlak

³³Türkler Cilt 3 Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002 s. 283

Türklerde vatani ahlaktan sonraki en önemli ahlak, mesleki ahlaktır. Eski Türklerde meslek için yol kavramı kullanılırdı. Yoldaki büyükler soydaki büyüklerden daha ileri tutulurdu. Eski Türklerde idare eden sınıf, torunlar, kamlar, buyruklar, bitikçiler adıyla, dört yola ayrılmıştı. Sonraları Osmanlı devrinde bunlardan mülkiye, ilmiye, seyfiye, kalemiye adları verilen dört tarik (yol) vücuda gelir. İktisadi meslekler de bunlardan ayrı olarak mevcuttu. Anadolu Selçuklularının son zamanlarında Ahiler tarikatı, mesleki teşkilatları, Fütüvvet prensibine dayanan zaviyeler halinde teşkil etti. Fütüvvetin lügat manası babayiğitlikdir. Terim manası dünyada ve ahrette halkı, nefesine tercih etmek ve öne almak' tır. "Osmanlı devrindeki Esnaf loncaları ve kethüdalıkları, bu eski Ahiler teşkilatının devamından ibarettir."³⁴

Şehirlerin kendine özgü esnaf loncaları olur, şehrin ekonomisi burada oluşurdu. Buna nahiye iktisadı denirdi. Şehrin ekonomisinin kontrolü ve planlaması açısından çok yararlı kurumlardı. Fakat zamanla değişip nahiye iktisadında millet iktisadına geçince, bu kurumlar ihtiyacı karşılayamaz gerekli işlevleri yerine getiremez oldular. Çünkü ekonomi şehrin büyüklüğünü aşip merkezi devletin kontrolüne girdi. Loncalar da zamanla önemlerini yitirdi. Fakat loncalar sadece bir mesleki örgütlenme biçimi değil aynı zamanda eğitim ve ahlakın da verildiği yerlerdi.

Bir esnaf da bulunması gereken ahlaki vasıflar belirlenmiştir. O ahlaki kurallara uymak zorunludur. Uymayanlar cezalandırılır. Meslek erbabında bulunması gereken vasıfları Veysi Erken şöyle sıralamaktadır³⁵:

Güzel ahlaklı, iyi huylu olmak, adaletli, faziletli, dürüst olmak, küçükleri sevip kollamak, büyüklere saygıda kusur etmemek, cömert olmak ikram etmek, alçak gönüllü olmak, gururlu kibirli olmamak, güler yüzlü samimi olmak. Gelmeye gitmek dost ve akrabayı ziyaret etmek, herkese iyilik yapmak iyiliklerini istemek, yapılan iyilik ve yardımı başa kakmamak, hakka hukuka hakkaniyete riayet etmek.

³⁴Türkler Cilt 3 Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002 s. 284

³⁵Veysi ERKEN. *Bir Sivil Örgütlenme Modeli Ahilik*. Berikan Yayınları. 2008 Ankara s.29

2.2.3. Aile Ahlakı

Türklerde aile hayatına çok önem verilir. Ailede hâkimiyet babadadır. Fakat ailede annenin yeri çok önemlidir. Onun için anneye evin sahibi denir. Kadın aile içinde erkeğin haklarına yakın, eşit düzeyde haklara sahiptir.

Eski Türklerde aile bir boyun altındadır. Aile dört silsileden oluşur. Boy, soy (sülale, yani akraba topluluğu) törkün (geniş aile, yani bir evde oturanlar) ve bark (evlilik çağındaki delikanlının imtihanı geçerek yeni ev kurabilecek düzeye gelmesi) ailelerin birleşmesiyle boy oluşur. Boyların başında, o boydaki ailelerin seçimiyle bey bulunur. Boyların birleşmesiyle millet oluşur. Türkler de her boyun kendine özgü damgası ve ongunu vardır. Boylar sürülerini ve değerli madenlerini kendi damgalarıyla nişanlardı.

Türklerde soy, boyun içinde olan amca, teyze, dayı, hala gibi yakınların oluşturduğu yapının bütününe denir. Sülale dediğimiz yapılar da bu şekilde oluşur. Türklerde soyluluk sadece baba tarafıyla değil, ana tarafıyla da gelir. İki tarafın soyluluğu eşittir. Asalet sadece babadan gelmez anadan da gelir. Bir kişinin tam asil olması için hem baba tarafından hem de ana tarafından asil olması gerekir.

Sülaleler oluşuktan sonra iki tür soyluluk ortaya çıkmıştır. Baba tarafından gelen soyluluk ile ana tarafından gelen soyluluk. Baba tarafından gelen soyluluğa Tekin adı verilirken ana tarafından gelen soyluluğa da İnal adı verilmiştir. Eski Türklerde sülale içindeki soyda büyük olan kişi hükümdar olurdu. Bu gelenek binlerce yıldır var olmuş, Osmanlı İmparatorluğunun sonuna kadar devam etmiştir.

Türk aile yapısında Törkün ise asıl aileye verilen isimdir. Ana, baba, kız çocuk, erkek çocuk, dede nine gibi fertlerin oluşturduğu yapıdır. Ataerkil bir yapı gibi görünse de içeride otorite dağıtılmıştır. Evin işleri annenin belirlediği düzene göre işler, çocuklar küçük yaştan itibaren sorumluluk kazandırılır vazife yüklenmeye başlarlar, babanın dışarıya karşı aile fertleri üzerinde velayeti vardır. Fakat bu velayet otoriter bir sulta şeklinde değil, ailenin koruyuculuğu şeklinde bir velayettir.³⁶

Baba ocağına karşı herkes hürmetkardır. Büyük çocuklar evlenip ayrılırlar, kendi ocaklarını kurarlar. Törkün de baba ocağının devamını küçük çocuk sağlar. Ana baba

³⁶Türkler Cilt 3 Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002 s. 286

vefat etse de dönem dönem baba ocağında bir araya gelinip atalar yad edilir. Evlenip nereye giderseniz gidin, ata yurdundan ve ocaktan kopmak yoktur.

Eski Türklerde evlilik çağına gelmiş bir erkek çocuk evlenebilmek için il meclisinin yaptığını sınavı geçmek zorundadır. Bu sınavı geçen erkek çocuk yeni bir ad alır ve ocak kurmaya hak kazanırdı.³⁷

Ev kurmak için ailesinin malından hakkı olan hisseyi daha ana babası hayattayken alırdı. Evleneceği kız da kendi ailesinin ve akrabalarının verdiği hediyelerden oluşan çeyiz getirirdi. Böylece yeni bir ev bark kurulurdu. Ev sadece erkeğin değildi. İkisinin ortak malıydı. Bunun için erkeğe evin ağası, kadına da evin hanımı denirdi.

2.2.4. Cinsi Ahlak

Türk mitolojisinde güzellik tanrıçası Ayzıt'tır. Fazileti, namusu, güzelliği temsil eder. Eski Türkler iffete çok büyük bir değer verirler. “Doğum yapacak kadının imdadına da Tanrıça Ayzıt koşar; eğer kadın iffetsiz ve kötü birisi ise onun yardımına kadın ne yaparsa yapsın asla gitmezdi.”³⁸Türkler de namus sadece kadından beklenen bir durum değildir. Şahsiyetli her erkekte kadından beklenen ahlak, namus, incelik ve iffete sahip olmalıdır. “Cinsel ahlâkta esas olan kadın ve erkeğin incelik, utanma duygusu, iffet ve ismetini korunmada sağlam olması ve ödün verilmemesidir.”³⁹

Eski Türkler fuhuş bilmezlerdi. Evli bir kadına tecavüz edilmesinin cezası ölümdü. Eğer tecavüze uğrayan bekar kadın ise o kişiyle evlenmeyi isterse ceza verilmez yok eğer evlenmek istemezse o da öldürülürdü. Namus konusunda töreler çok katı idi. Zina ve eşcinselliğe kesinlikle izin verilmezdi.

Türkler de tek eşlilik vardır. Kadınlı erkeğin eşit görülmesi anlayışı, çok eşliliğe izin vermemiştir. Bunun savaş zamanlarında Hakanlar için istisnaları olurdu. Bunlara kuma denirdi. Fakat yine de kendi ilindeki ilk hanımı eş olarak kabul edilirdi. Kuma çocukları hükümdar olamazdı.

Günümüzde ise bahsettiğimiz aile hayatı ve cinsel anlayış tümünden değişmiştir. Dünyada yaşanan değişim ve devrimlerden Türkler de etkilenmiş aile de yaşanan çözülme üst düzeye çıkmıştır. 1970'ler de Batı da yaşanan cinsel devrim dünyayı sarmış

³⁷Türkler Cilt 3 Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002 s. 287

³⁸ Mustafa Rahmi BALABAN, Tarih Boyunca Ahlak, İstanbul, 1949, s. 97.

³⁹ Ziya GÖKALP, Türk Ahlâkı, Toker Yayınları 2012 s. 53

onun yarattığı değişim dalgası toplumumuzu da etkilemiştir. Cinsellikle ilgili tabuları yıkıyoruz duvarları kaldırıyoruz, özgürleşiyoruz sloganları etkili olmuştur.

2.2.5. Medeni Ahlak (Şahsi Ahlak)

Devletin vatandaşına karşı vazifeleri olduğu gibi vatandaşının da devletine karşı vazifeleri vardır. Bunlar her medeni insanın yapması gereken görevlerdir. Devletten görevlerini yapması nasıl bekleniyorsa şahıslarında görevlerini yerine getirmesi gerekir.

Türkler de vatandaşlardan beklenen görevlerin başında erkeklerin askerlik görevlerini yapmaları istenir. Bu görev kutsal sayılır. Bu vazifeyi ifa etmek şereftir, bu vazifeden kaçmak ise alçaklık olarak görülür. Devletin ve milletin güvenliği için sağlıklı bireylerin bu vazifeyi yapmaları şarttır.

Vatandaşın ikinci vazifesi ise kazandığından vergisini ödemesidir. Devletin üzerine düşen görevleri yapabilmesi için paraya ihtiyacı vardır. Bu paranın da birinci kaynağı vatandaşlarından topladığı vergilerdir. Devletin güvenli bir yaşam ve halkı içinde adil bir sistem kurabilmesi için düzenli olarak vergi alabilmesi lazımdır.

Vatandaşların diğer bir ahlaki görevi de devlete sadakat göstermeleridir. Devletin otoritesini kurabilmesi ve düzen sağlayabilmesi için vatandaşının sadakatini göstermesi şarttır. Sadakat gösterilmeyen devlet otorite sağlayamadığı gibi düşman saldırılarına da açık hedef olur. Böyle bir devlet yıkılmaya mahkumdur.

Diğer bir vazife ise yasalara itaat vazifesidir. Meşru devletin koymuş olduğu yasalara itaat vatandaşın görevidir. Yasaların haksız olduğu düşünülse bile meşru otorite tarafından konulmuş ise uyulması şarttır. En fazla o yasaların değişmesi için yasal zeminde mücadele yapılır.

2.2.6. Milletlerarası Ahlak

İnsanların nasıl birbirlerine karşı vazifeleri sorumlulukları varsa devletlerin de milletlerinde birbirlerine karşı ahlaki sorumlulukları olmalıdır. Milletlerin birbirlerine karşı iyilik yapmaları hepsinin üzerine vazifedir. “Milletlerarası ahlak ikiye ayrılır. Birincisi özel milletlerarası ahlaktır ki; bu ahlak bir ülke de bulunan yabancıların haklarını

ve vazifelerini belirler. İkincisi ise genel milletlerarası ahlaktır ki; o da milletlerarası ilişkileri, anlaşmaları, kuralları belirler.”⁴⁰

Milletler aslında birbirlerine karşı düşmanlık içerisinde değillerdir. Zor zamanlar da yapılan insani dayanışmalar bunun en güzel göstergeleridir. Anlaşmamaları için herhangi bir doğal neden yoktur. Anlaşmazlıklara neden olan şeyler, terörizm, daha çok para kazanma arzusu, her türlü inancın yobazlığı gibi faktörlerdir. Eğer milletler kapitalizm gibi sömürü düzenlerinden uzak dururlarsa aralarında çıkan sorunlar da en aza iner.

Bu etkenlerin kaldırılmadığı durumlar da ezme ve sömürünün hakim olmaya çalışıldığı yerde ortaya çıkan en önemli ahlaki kavram vatanseverliktir. Türkler için vatanseverlik öyle bir kavramdır ki, onun ortaya çıktığı yerde diğer bütün ahlaki değerler onun gölgesinde kalır. Gerektiği zaman vatan ve millet uğruna canından ve malından vazgeçilir. Tarih boyunca Türklerin yaşadığı tecrübeler onları bu konuda hassaslığa sevk etmiştir.

2.3. Ahlak Din İlişkisi

Din ve ahlak aslında birbirine eşdeğer kavramlar değildirler. İkisi de aynı konular üzerinde durdukları için, iç içe geçmiş görünürler. Ahlak ortaya koyduğu ilkeler itibariyle dinle aynıymış gibi görünse de din ahlâki da içine alacak şekilde çok daha geniş kapsamlıdır. Din bir insanın doğumundan ölümüne kadar geçen süre de ne yapması gerektiğini vaaz eden kurallar ortaya kor, bu kurallar için de ahlak kuralları da belli bir yer tutar. Fakat din ahlaktan ayrı olarak insana çok daha bütüncül ve geniş perspektiften bakar. Dinin oluşturduğu metafizik alan ahlakın sınırlarının çok ötesindedir.

Dinde en önemli değer alanı imandır. İmanın esası tanrıyı bilmek ve ondan gelen emir ve yasakları kabul etmektir. Dolayısıyla din ahlakı da kapsamaktadır. Bu yüzden ahlaklı olmanın koşulu aynı zaman da dinin kurallarına uymakla mümkündür.

İşte bu yüzden dindar insanlar ahlaklı davrandıklarında sevap kazandıklarını ahlaki kurallara uymadıklarında da günah işlediklerini düşünürler.

Din ve ahlak insan yaşamının bütün evrelerinde vardır ve yaşamı biçimlendirirler. Gündelik hayatımızın her alanını koydukları kurallarla belirlerler. Fakat “ahlak alanı daha

⁴⁰Ziya GÖKALP. *Türklerde Ahlak*. (2023) <https://www.altayli.net/turklerde-ahlak.html>

çok insan davranışlarını kontrol etme şeklinde işleve sahipken din insan yaşamının sıradanlaşmadan üstün insani değerler vererek sürdürülmesini arzular.”⁴¹

İlahi çağrının amacı güzel ahlaklı mutlu insanlardan oluşan toplumlar ortaya çıkarmaktır. Bu da ancak dinin mesajlarına kulak vermiş onu hayatında yaşayan insanlarla mümkün olur. Din her zaman ahlaklı olanı tavsiye eder. Bu yüzden din için şunu söyleyebiliriz, mutluluğa ulaşmak için inanarak yapılan bütün ahlâki değerler ve inançların bütünüdür. Mutluluk da ancak onun getirdiği kurallara uymakla olur.

Bu anlayıştan hareket edersek din açısından en üstün en erdemli olanın, ahlakça da en mükemmel olan olduğunu anlarız. Din insana kendisi ve kendi dışındaki tüm varlıklarla ilişkilerini düzenleyen vazifelerini bildiren bir değerler manzumesi sunarken, Allah’ın sunduğu bu değerler manzumesinin içselleştirilip eylem planını belirlemesini de ahlak kuralları yapar.

Peki “Bu ahlakın oluşmasında din dışı temel mümkün müdür?” dendiğinde bu soruya tarihsel açıdan baktığımız da din veya peygamber gelmemiş toplumlar da ahlakın var olduğunu görüyoruz. Demek ki dine dayanmayan ahlaki yapı da mümkündür.

Peki bu ahlak neye dayalı oluşmuştur? Bu toplumlardaki ahlakın insanın özündeki iyiye, doğruya, güzele ulaşma arzusu temelli oluştuğunu görüyoruz. Bu bakış açısı bizi ahlakın temelinin ontolojik olduğu savına çıkarıyor. Yani herhangi bir vahiy almamış veya öğretilmemiş toplumlar da bile ahlak oluştuğuna ve oluşan bu ahlak kültürle yeni nesillere aktarılacak geldiğine göre ahlak insanın özüne dayalıdır. Bu da bizi Allah’ın insanı yaratırken onun fitratına ahlakı yerleştirdiğini gösterir. Bütün peygamberlerin iman mücadelesinden sonra üzerinde durdukları en önemli konu ve diğer insanlara örneklik teşkil ettikleri mesele ahlak olmuştur. Peygamberimiz de “din iyi ahlaktır. Sizin dinen iyi olanınız, ahlaken de iyi olanınızdır diye buyurmuştur.”⁴²

Bu özün toplumsal yapı da ortaya çıkması ise akıl ve mantık merkezli olmaktadır. Akıl merkezli ahlak, vahiy ve din merkezli ahlakla çatışmaz. İkisi de insan merkezli düşünür. İkisinin de topluma bakışı, adalet üzerine dayalı olduğu için birbirlerinden farklı

⁴¹Maksut ÇETİN. *Dindarlık-Ahlak İlişkisi ve Dini-Toplumsal Yansımaları* Mizanül Hak: İslami İlimler Dergisi (13), (2021). s.83-106

⁴² Buhari, el-Edebü'l-Müfret, s.8, Ha. No 285.

değildir. Din akli olanlara hitap ettiğinden, din temelli ahlakla, akla dayalı ahlak arasında bir çatışma yoktur.

Dinler tarihine baktığımızda dinlerin ilk çıkış kaynakları itibariyle yerel olduklarına şahit oluyoruz. Ortaya çıktıkları coğrafyanın özelliklerini ve dilini taşıdıklarını görüyoruz. Daha sonra akli bilgi ve felsefi düşünme kabiliyetlerini geliştirerek ve diğer kültürlerle etkileşim içerisinde ahlaki sistemlerini kurarlar. Hiçbir toplum sıfırdan kurulmuş bir ahlak yapısına sahip değildir. Tarihsel gelişim sürecinde ahlak sistemlerini oluştururlar. Dinlerin toplumlara geliş amacı yanlış olan şeyleri düzeltmek olduğu için, akli olan ahlak ile dini olan ahlak aynı şeyi amaçlar.

Sosyolojik açıdan din ile ahlak arasında işlevsellik açısından iki temel özellik vardır. Birincisi, dinin ve ahlakın özünde ne olduğuna bakar. Diğeri de ahlakın ve dinin toplumda ne türden bir işlevselliğe sahip olduğuna bakar. Yaşanan gerçeklikte nasıl ki beden ile ruh ayrı ayrı ele alınamıyorsa, ahlak ile din de insan yaşamında birbirinden ayrı ayrı alınamaz. Bir şeyin işlevi ile özü arasındaki ayırım gerçek dünyada değil; zihinde var olan bir ayırımdır ve sadece o şeyi tahlil etmemizi kolaylaştırır. İşte buradan hareketle imanı çok kuvvetli ama ameli zayıf Müslüman da olmaz. Bunlar birbirlerini tamamlayan unsurlardır. Kur'an'a göre yapılan ibadetler insanları kötülüklerden korumuyorsa gerçek anlamda ibadet değildir. Örneğin ayette Allah-ü Teala Ankebut Suresi 45. ayette “Gerçek namaz insanı hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar.”⁴³ buyurmaktadır.

Ruh ve beden alegorisinden hareket edersek, ruh imanı, dini temsil eder, beden ise ameli, ahlakı temsil eder. İşte (ruh beden) iman ile amel yani din ile ahlak bütünü böyle oluşturur. Türkçe de “özü sözü bir olmak” ifadesi buna karşılık gelir. Bütün ilahi dinler ahlaklı ve faziletli olmayı emreder. Din ile ahlak arasında derin bir bağlantı vardır. Modernleşme ile birlikte bahsettiğimiz iman ve amel birlikteliği anlayışında farklılaşmalar meydana gelmeye başlamıştır. İman etmek ayrı ameli düzgün olmak ayrıymış gibi görüşler ortaya çıkmıştır.

Özellikle modernleşme ve beraberinde yaşanan sekülerleşme süreçleri iman amel bağlantısını koparmıştır. Bu da toplumda ciddi ahlaki sorunların yaşanmasına sebep olmuştur. Yaşanan ahlaki sorunların çözümü için topluma yeni modeller arayışına

⁴³Kur'an-ı Kerim Ankebut Suresi Ayet 45

girmiştir. II. Meşrutiyet itibaren Osmanlı da Ahlak Felsefesi alanında ciddi çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu dönem de verilen resmi eğitimler de ahlak eğitimi, din ve İslam ahlakıyla temellendirilmiştir. Yine bu dönem de kurulan Eğitim Komisyonu farklı ahlak eğitim nasıl olabilir sorusu üzerinde durmuş çeşitli araştırmalar yapmıştır. Ahlakın insanlara nasıl anlatılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Alınan karar ise ahlakın örnek şahsiyetler üzerinden insanlara anlatılmasıdır. Peygamberlerin, din büyüklerinin hayatları üzerinden anlatılan erdemliler ahlakını ifade eder.

Yine bu dönem de ahlakın neyin üzerine inşa edileceği tartışmaları da olmuştur. Bu tartışmalar da üç farklı anlayış ortaya çıkmıştır. “Birincisi dini din üzerine temellendirme, ikincisi antropolojik temellendirme (insanın doğası üzerine). Üçüncüsü ise daha yerli düşünceye dayılı olarak, Türk milletinin toplumsal yapısını düşünerek oluşturulan milli temellendirme.”⁴⁴

Bu çalışmalarda Emrullah Efendi, Şemsettin Günaltay, Mustafa Satı Bey, Ziya Gökalp ve Prens Sebahattin gibi isimleri görüyoruz. Emrullah Efendi ve Şemsettin Günaltay daha çok dini merkeze alan bir temellendirmeyi savunurken, Ziya Gökalp insan ve vicdan merkezli bir temellendirmeyi savunmuş, Prens Sebahattin ise hürriyetçiliği ve ferdiyetçiliği ferdiyetçiliği temele alan bir anlayışı savunmuştur.⁴⁵

Osmanlı dönemi ahlakçılarının hepsi dinin lüzumuna inanmış, dinin ahlaktan ahlakın da dinden ayrı düşünülemediğini savunmuşlardır. Bu dönemin bürokrat ve yazarlarından Nazif Sururi bey ahlaki faziletlerin temel dayanağının, baş kaidesinin din olduğunu, din ile ahlakın ikiz kardeş gibi; “dindar bir insanın aynı zamanda ahlaklı insan demek olduğunu belirtir.”⁴⁶“Yine Ömer Ferit Kam ahlakın din ile ayakta durabileceğini, dine dayanmayan ahlakın, köksüz ağaç gibi olacağını belirtir.”⁴⁷O dönemin önemli müderris ve düşünürlerinden “Mehmed Kamil efendi de Ahlakı Şeriyeye derslerinde dini emirlerinin, aynı zamanda bir ahlaki emir niteliğinde olduğunu söyler.”⁴⁸

Bu dönemin ahlakçıları dinsizlikle ahlaksızlık arasında sıkı bir münasebet olduğunu söylemişlerdir. Dinin etkisinin ortadan kalkmasıyla ahlaksızlığının ortaya

⁴⁴ Recep Kılıç, *Ahlaki Temellendirme Problemi*, Felsefe Dünyası Dergisi, 1993 Sayı: 69,

⁴⁵ Şemsettin Günaltay, *Zulmetten Nura*, İstanbul: Furkan Yayınları, 1998, 87-90.

⁴⁶ Nazif Sururi. *Terbiye-i İslamiyye*, s. II, İstanbul 1326 R

⁴⁷ Ferid, *İlm-i Ahlak*, s.4-5

⁴⁸ Mehmet Kamil, *Ahlak-ı Şeriyeye Dersleri*, s.3

çıkacağını, dini duyguların azalmasıyla toplumda düzensizlik ve karmaşanın oluşacağını ileri sürmüşlerdir. “Dinsizliğin Allah korkusundan kalbi yoksun kıldığını, böyle kimselerin ise her kötülüğü yapabileceğini söyler.”⁴⁹“Abdurrahman Şeref dinsiz insanın iyi insan olmasının imkansız olduğunu”⁵⁰,”Ali İrfan Eğriboz ise dinsizlerin her çeşit kötülüğü işleyebileceklerini, bunlarda edep ve terbiyenin alt-üst olduğunu ve bütün insanlara zararlarının dokunduğunu”⁵¹insan da din duygusunun zayıflamasıyla ahlaki taraflarında zayıfladığı hayvani ve şehvani tarafların ağır bastığını, insani faziletlerden uzaklaşıldığını savunmuşlardır. Osmanlının son döneminde başına gelen felaketlerin hep dinsizlikten ve ahlakın bozulmasından dolayı kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir.

Bu görüşlerin karşıtını olanlar az da olsa vardır. O dönem de bu görüşü savunanların en önde geleni ise materyalist düşünür Celal Nuri’dir. Ona göre⁵²:

Din ile ahlak arasında bir ilişki yoktur. Aynı konular üzerinde dursalar da aynı kaynağa dayanmazlar, hatta ahlak dinlerden eskidir. Ahlakın tanrı korkusu veya ahiret inancıyla ilişkisi yoktur, Hristiyanların yaşadıkları deneyimin bunu ispatladığını söyler. din bireyseldir ve vicdan işidir, ahlak ise toplumsal ve zorunlu bir durumdur. Onun içinde ahlak kendisine temel olarak dini değil, medeniyeti ve eğitimi alır. Ahlak kendisine gerekli talimatı ve garantiyi seciyede, medeniyet ve umumi eğitimin yükselmesinde aramalıdır.

Osmanlının devamı olan Cumhuriyet Dönemi’nde aynı tartışmalar devam etmiştir. 18. yy. ikinci yarsından itibaren başlayan ve Cumhuriyetle beraber devam eden modernleşme hareketi din ve ahlak konusunda çatışmalı süreci devam ettirmiştir. Burada özellikle ahlak ilkelerinin dinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı sorunu ile ahlaki erdemlerin kutsal kitaplardaki bilgiyle sınırlı olup olmadığı, ahlakın akli temellerinin de oluşturulup oluşturulamayacağı sorusu üzerinde durulmuştur.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde batıcı, milliyetçi ve bilimselci katı anlayışla birlikte özellikle eğitim anlayışında gerçekleştirilen radikal değişikliklerle geniş kapsamlı değişim dönemine girilmiştir. Osmanlının son döneminde oluşan hava ve cumhuriyetin ilk yıllarındaki ortamla ahlak kavramı da birçok kavram gibi anlam kayması yaşamıştır.

⁴⁹N. Sururi, age. S.11

⁵⁰ Abdurrahman Şeref, Ahlak İlmi, Elis Yayınları, 2019, İstanbul s. 50

⁵¹ Ali İrfan Eğriboz, İlmi Ahvali Ruh, Ebuzziya Matbaası, İstanbul s. 192

⁵² Celal Nuri, İlel-i Ahlakıyemiz, İstanbul s. 128

Ahlakın dini referansları yerine, seküler ve batı felsefelerine dayalı anlayışların benimsendiği görülür. Bu bakış açısı toplumun bütün alanlarında etkili olmuş, toplumsal düzeni oluşturan ahlaki ilkelerin de değişmesine neden olmuştur. Cumhuriyetin ilk döneminde yaşanan değişim sadece siyasi ve iktisadi alanla sınırlı değildir. Değer, ahlak ve din alanında yaşanan değişimler toplum da etkisi uzun yıllar devam eden değişme ve kırılmalara neden olmuştur. Belirlenen siyasi hedeflere ulaşmak için toplumun değer, ahlak ve dini inançlarında ciddi dönüşümler yapıldı. Dönem dönem toplumla devlet arasında çatışmalar da yaşandı. Zaman içerisinde kendi iç değişimini başaramayan kurumlar sert tavizsiz muamelelere de maruz kaldı. Bunların başında Medreseler ve Ulema gelir. Din ve ahlak anlayışının geliştirilememesi, Medrese ve Ulemanın geri kalmanın en büyük sebeplerindenmiş gibi görünmesine yol açmıştır. Onun içinde eğitim kurumları ve eğitim programlarında köklü değişikliğe gidilmiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nde ahlak eğitimine baktığımızda 1924'te ahlak derslerinin programa konduğunu görüyoruz. Ahlak dersleri, vatanseverlik ve vatan bilgisi şeklinde işleniyor. 1926'da müfredattan kaldırılıyor ve 1975'e kadar ahlak dersi konmuyor. Sadece 1949 'da Günaltay Hükümeti döneminde vatandaşların çocuklarına din bilgisi verme hakkı kapsamında din öğrenimine başlama kararı alınmıştır. Bunun için de Ahmet Hamdi Akseki'ye ilkokullar da okutulması için kitap hazırlatılmıştır. İlk defa din öğretimine izin verilmesi halkta büyük sevinç yaratmıştır. Devamında İmam Hatip kursları ve Ankara Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi kurulmuştur.

1975 yılına gelindiğinde, IX. Milli Eğitim Şûrası'nda 4. ve 5. sınıflarda 1 saatlik Ahlâk dersi yerleştirilmiştir. 1982 yılında ise, hazırlanan yeni anayasanın 24. maddesi gereği 'Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi' dersi zorunlu ders olarak ilköğretimin sınıflarında okutulması kararı alınmış ve günümüze kadar da gelmiştir.⁵³

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ahlak ve din konusunda Türk aydınının düşünce dünyası çokta net değildi. O dönem yaşanan siyasi atmosferin ve baskın paradigmanın etkisiyle bir kısım aydınlar düşüncelerini daha sert ifadelerle savunurken bazıları ise siyasi otoriteden etkilenecek birbirini nakzeden düşünceler sergilemiştir. Şemsettin Günaltay'ın Cumhuriyet öncesi düşünceleri ile Cumhuriyet sonrası düşüncelerinin arasında buna

⁵³ Seval Yınlımez Akagündüz, Ümüt Akagündüz, "Türkiye Cumhuriyet'inde Ahlâk Eğitiminin Analitik Felsefe Bağlamında İrdelenmesi", 1-3 Ekim 2012 Sinop Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Eğitim Bilimleri Araştırmaları Sempozyumu

benzer durumları görürüz. Osmanlı döneminde savunduğu fikirlerin bir kısmını Cumhuriyet Dönemi'nde tam tersi şekilde değiştirmiştir. Bu dönemde yaşayan düşünürlerimizden Ahmet Hamdi Akseki ahlaki kuralların dine dayalı olması gerektiğini, ahlaki olanın aynı zamanda dini de olduğunu, din ile temellendirilmeyen ahlakın olamayacağını savunmuştur. “Akseki din ile temellendirilmeyen ahlâkın menfaati ön plana çıkaracağı ve böyle bir ahlâkın her an yıkılabileceği düşüncesindedir.”⁵⁴Yine bu dönemin önemli din adamlarından Ömer Nasuhi Bilmen ahlakın kaynağının din olduğunu, dinden başka bir kaynağının olamayacağını, olsa bile herhangi bir değerinin olmayacağını ifade etmiştir. Hilmi Ziya Ülken ise bu isimlerden farklı olarak din ve ahlakın kaynaklarının farklı olduğunu, birbirleriyle uzlaşamayacaklarını, ahlakın kaynağının dine dayandırılmasının doğru olmadığı düşüncesinden hareket eder. Ahlak üzerine en fazla çalışmış fikir adamlarımızdan biri de Nurettin Topçu'dur. Topçu ahlaki bütün yönleriyle dinle irtibatlandırır ve bunu şu şekilde açıklar⁵⁵:

Ahlak kurumları dinle doğmuş onunla gelişmiş, toplumsal hayata etkileri dinin emir ve yasakları üzerinden olmuştur. Gayesi açısından ise din gibi ahlâk da iradeli davranışları konu edinir; her ikisinin de gayesi insanın ruhunu temizlemek, yükseltmek ve sonsuzluğa doğru yöneltmektir.

Osmanlının yıkılıp cumhuriyetin kurulmasıyla beraber ahlak alanındaki en önemli değişim ahlakın referansı konusunda oldu. Ahlak dine mi dayalıdır yoksa akla mı? Geleneksel anlayış ahlaki dinle irtibatlandırırken, yeni dönem de seküler dünya görüşü dinle ahlak bağıını koparıp akılla irtibatlandırmıştır. Bu dönem de aydınlarımızın kafa karışıklığı yaşadıklarını, zaman zaman birbirini nakşeden düşünceleri savunduklarını görüyoruz. Yapılan tartışmalardan toplumların değer dünyalarında yaşanan değişimle birlikte, yaşama kültürünün de değiştiğini, çatıştırmadan birlikte olma zemininin oluşturulması gerektiğini anlıyoruz.

2.4. Ahlak ve Değer İlişkisi

Din ve ahlak arasında olduğu gibi ahlâk ve değer arasında da çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Zira doğru-yanlış, güzel-çirkin, faydalı-zararlı gibi birçok ahlaki yargı ve değer ölçütü bulunmaktadır.

⁵⁴ Ahmet Hamdi Akseki, Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı, (Sad.: Ali Aslan Aydın), Nur Yay., Ankara, 1991, s. 7

⁵⁵ Nurettin Topçu, Ahlâk, Dergah Yay. İstanbul, 2005, s.29, 30.

Değerler bir toplumun tarih içerisindeki bilgi birikim, inanç, kültür gibi birçok faktörün etkisiyle oluşur. İnsanların değer olarak yöneldikleri şeylerle ilgili hükümleri ahlaki yargılar belirlemektedir. Dolayısıyla insan daima bilgi edinme, değerlendirme ve anlamlı işler yapma, anlamlı olana yönelme gibi eylemler içindedir. Ya da ondan makbul yargılara uygun bir şekilde davranması beklenir.

İnsanlar bilgi edinirken aynı zamanda bir şeyi neden, nasıl ve ne için yapıp yapmayacaklarına dair değerlendirmelerde bulunurlar. Bilgi edinme sürecinde esas olan düşünmek iken değerlerde önemli olan inanmaktır. Mesela İslam dininin iman esasları, kâinata ve hayata anlam veren değer ve kurallar toplamıdır. İnançlar, insanlarda ortak duygu, ortak düşünce, ortak amaç ve menfaat şuuru oluşturur. Anlamsız ve amaçsız bir hayat anlayışı, çok sıradan bir yaşam tarzıdır. İslam dini ile ilgili ahlâki ilkeler, insanların anlamlı, varoluş amacına uygun yaşayabilmeleri konusunda belirli önermelerde bulunurlar. En önemlisi, insanlara bir amaca göre yaşanılması gerektiğini bildirirler. Dolayısıyla insanların eylemleri belirli bir temele dayanmayıp ve hayat algıları bir amaca yönelmedikçe, insanın aşkın temelli hissetmesi, düşünmesi, hayal kurması ve ilkeli davranması mümkün görülmemektedir. Bu sebeple insanın bir amacının olması şarttır ve değerler insana bu önemli hareket noktasının ne olduğunu veya nasıl olacağını bilgi ve bilinç hâlinde kazandırır. Bu durum, insanın yeryüzündeki yerini bilmesini ve o yeri nasıl doldurması gerektiğini öğretmesi bakımından önemlidir.

Ahlakın oluşmasında toplumsal değerler önemlidir, bireysel davranışlar bu değerlere göre şekillenir. Ahlakın oluşmasında toplumsal değerler etkilidir. Ahlak bir şeye iyi ya da kötü derken ona öğretilen değerler sistemine göre bunu der. Buna karşılık değerler kişilerin tercihiye göre şekillenir doğru ya da yanlış karar vermek kişinin neye nasıl değer verdiğiyle alakalıdır. Kişi ahlaken yanlış yapmış olabilir. Bu ahlaksızlık olarak söylenebilir fakat bu kişinin değersiz olduğu söylenemez.

Ahlak sistemi değerleri belirlemez, fakat değerler üzerinden oluşur. Değer sistemi de toplumun yapılanmasındaki farklılaşmanın ayrışmanın ve sınıfsal oluşumun temelini oluşturur. Toprak dediğimiz zaman toprağın sadece kendi değeri vardır. Vatan toprağı dediğimizde uğruna ölünecek bir topraktan bahsediyoruz demektir. Bayrak bir kumaş parçasıdır fakat diğer kumaş parçaları gibi değildir korunur el üstünde tutulur yani diğerleri gibi sıradan değildir. İşte bayrağı ve toprağı diğer benzerlerinden ayıran şey ona

milli anlayış sonucunda yüklenen değerdir. Toplumda birçok meslek grubu vardır fakat öğretmenlik farklıdır ve değerlidir. Öğretmenliği farklı kılan o meslek sistemi içerisindeki değeridir. Değerler, toplumda hiyerarşik bir sistemde oluşturur. Bu hiyerarşik sistem toplumdan topluma da değişir. Mesela bizim bayrağa verdiğimiz değeri Amerikalı vermez, onlarda ciddi bir ayrım olan zenci ve beyaz ayrımının bizim toplumumuzda bir değeri yoktur ve böyle bir ayrım yapılmaz.

Ahlak ilkelerini toplumun her alanında (ekonomik, sosyal, kültürel, dini) görebiliriz. İş ahlakı çalışanın hakkını vermeyi, kaliteli mal üretmeyi, zamanında teslim etmeyi gerektirir, iş ahlakının gereği budur. Herkes ahlaka uygun hareket etmek zorundadır. Diğer taraftan değerler adil olanla olmayana, haklı ile haksızı iyi ile kötüyü belirleme standartlarıdır. Bunlar kişiye yaşamında doğruyu bulmaları için rehberlik eder. Değerlerimiz olarak dürüstlük, güven, merhamet, namus, onur, şeref, vatanseverlik, cesaret hoşgörü ve saygılı olmak sayılabilir. Bunlar bireyin tercihi bırakılmıştır, zorunlu değildir.

Toplumlarda bireylere değerlerin yerleşmesi önce anne babadan sonra da eğitim kurumları üzerinden olmaktadır. Küçük yaştan itibaren anne baba çocuğun yaptığı doğru davranışı ödüllendirirken kötü davranışı cezalandırarak öğretir. Çocuk büyüdükçe ödül, sevgi, ilgi görmek istedikçe o davranışları yapmayı sürdürür ve o davranışın toplumsal anlamda istenen ahlaklı davranış olduğunu düşüncesine varır. Cezalandırılan davranışlarında istenmeyen kaçınılması gereken davranışlar olduğunu anlar. Böylece toplumsal normları öğrenir. Eğitim hayatına başlamasıyla birlikte okullarda toplumun ve devletin belirlediği çerçevede sosyalleşerek toplumsal değerleri ve onlardan neşet eden ahlaki kalıpları benimsemiş olur. Bu sayede toplumsal normlar kişilerin değerleri haline gelmiş olur. İlerleyen zamanlar da onlarda bu süreçleri çocuklarına yaşatarak yaşam döngüsünü kurmuş olurlar.

Hilmi Ziya Ülken eğitimin işlevlerini açıklarken, en önemli işlevlerinden birinin de değerler dünyasının yeni kuşaklara aktarılması olduğunu belirtir. Ülken'e göre “genç zihinlere değerlerin kazanılması dönemi özellikle ortaöğretim çağıdır. Bu nedenle ortaöğretim evresinde kişiliğin oluşumu ve beyin formasyonu için öğrenmenin değer eğitimi ile tamamlanması gerekir. Ortaöğretim, öğrenme ile bilgiyi, eğitim ile değerleri

verecektir.”⁵⁶ Genç aldığı eğitimle çağdaş değerlerin en yapıcılarını öğrenecek kişiliğini ve toplumdaki yerini bunlara göre oluşturacaktır. Değerler sayesinde kişiler ahlaka uygun hareket etmenin ve ahlaki olanın ne olduğunun belirlenmesini sağlar. Değerlere uygun davranış aynı zaman da ahlaken de istenen bir davranıştır.

Günümüzde ahlak alanında en çok tartışılan konuların başında değerlerin önemini kaybetmesi, değersizlik ve anomi durumunun yaygınlaşması gelmektedir. İnsanların yaşam şekilleri sosyal değerlerden etkilenir. Toplumsal değerlerin yaşanan hızlı değişimlerle birlikte olumsuz yönde değiştiği ve etkilerini kaybetmeye başladıkları söylenir. Tüketim toplumu kendi değerlerini yarattı. Daha önceleri kendisine, ailesine, milletine ve insanlığa karşı sorumlu olma, çalışkan olma, toplumuna yararlı olma, başarmak için çalışma gibi değerler toplumda kabul görürken günümüzde bu değerlerin yerine çalışmadan nasıl kazanırım, kendimden başkasını düşünmem, sadece kendi çıkarıma bakarım, başkalarının çalışmalarını kullanırım, toplumun ne dediğine bakmam, sadece benim isteklerim önemli, başkaları ne diyor önemli değil gibi, değersizlikler toplumsal değer şekline dönüşmeye başladı.⁵⁷ “Kısaca tüketim toplumu değerleri kültürü ve toplumları hızla dönüştürüyor.”⁵⁸ Dini değerler tüketim toplumuna ait değerler gibi değildir. Dine bağlı yaşam tarzı tüketim alışkanlıklarını etkiler. Dinin kendine emrettiği gibi yaşayan kişi sadece kendini düşünmez, çevresini, doğayı, insanlığı bütünüyle kuşatacak şekilde bakar. Dindar insan tüketim sürecinin nesnesi değildir. İhtiyacı kadar tüketir kendinde fazla olanı dağıtır, çevresini düşünür sadece kendini değil gelecek nesilleri de düşünür.

“Dinin bu düzenleyici ve kontrol edici etkisinden hareketle tüketim faaliyetlerinin düzenlenmesinde dinden faydalanılabilir.”⁵⁹ Mesela İslam dininin “Yiyiniz içiniz ama israf etmeyiniz.”⁶⁰ buyruğu inananlar için en önemli kriterlerden biridir. Sadece İslam dini için değil diğer dinler de insan yaşamında çok önemli değerler ortaya koymuştur. Örneğin Yahudilerde on emirden biri olan “çalmayacaksın”⁶¹ buyruğu ona inananları tüm yönleriyle bağlayan bir emirdir. Bu emir artık toplumsal bir değer olur. “Dindar

⁵⁶ Ülken, Eğitim Felsefesi, MEB Yay, İstanbul 1967, s.244

⁵⁷ Rasim Bakırcıoğlu, Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü, Ankara: Anı Yayıncılık, 2012, 3921.3922

⁵⁸ Abdullah İnce, Dindarlık-Tüketim İlişkisi (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2018), 54

⁵⁹ Torlak, Tüketim, Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü, 118.

⁶⁰ Kur'an-ı Kerim, Araf Suresi. 31. Ayet

⁶¹ Kutsal Kitap (Tevrat, İncil, Zebur) (İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2014), 5/18.

toplumlarda dinin düzenleyici ve değer yaratan etkisi çok fazladır.”⁶² Dinin toplumlarda etkisinin kaybetmesi toplumda ahlaki değerlerin dejenerasyonunu yaratır. Dinin gündelik hayatta pratik etkilerini gördüğümüz yer ahlak kurallarıdır. “İnsanların birbirleriyle ilişkilerinde bu kurallardan soyutlanmış bir yaşam sürmeleri mümkün değildir.”⁶³ Dinin etkisinin zayıfladığı toplumlarda dine dayalı değerlerde zayıflamıştır. Bu da daha çok sadece kendini düşünen, başkalarının haklarını hiçe sayan, bireysel tutku, hırs, ihtiras ve hazlarından hareket eden tüketim odaklı gündelik zevkler peşinde koşan, gösteriş meraklısı hayat süren bencil kişilikler ortaya çıkmıştır.

Fakat “din tümüyle tüketime karşı değildir. Tüketimin teşvik edildiği yerlerde vardır.”⁶⁴ Mesela İslam’da Kur’an-ı Kerim de “Şeytan sizi fakirlikle korkutarak cimriliği ve hayasızlığı emreder; Allah ise kendisinden mağfiret ve bol nimet vadeder. Allah’ın lütfu boldur, O her şeyi bilir”⁶⁵ ve Hz. Peygamber (s.a.v) Hz. Ebubekir’in kızı Esma’ya hitaben “Kesenin ağzını bağlama (cimrilik etme), Allah da senin nasibini bağlar. buyurmuştur hadislerinde”⁶⁶ gereksiz mal biriktirmek yerilmiştir. Harcamayı ve paylaşmayı tavsiye etmişlerdir. İslam dini bu açıdan orta yolu tavsiye etmiş. Fakat kesin çizgilerle de belirlememiş, her toplumun kendi durumuna, üretim şekline ve kültürüne bırakmıştır. “Arap çöllerindeki yapıyla Orta Asya bozkırlarıyla Anadolu ovalarındaki üretim ve tüketim ilişkileri aynı değildir. Tarihten gelen kültürel farklılıklar vardır.”⁶⁷

Değer konusu, toplumsal yaşamda ve bireysel hayatta ihmal edilemeyecek, görmezden gelinemeyecek kadar önemlidir. Ahlakla olan ilişkisi tam olarak ayırt edilememiş, birbirinden ayırtılamamış iç içe geçmiş olsa da toplumsal yaşamın bu kadar karmaşıklılaşp değerlerin önemini bu kadar yitirdiği bir dönem de yeniden ele alınıp irdelenmesi gerekmektedir.

Değer ve ahlak ilişkisini birbirinden net ayrımlarla izah etmek mümkün değil gibi görünse de değerlerin olmadığı bir toplum da ahlaki sistemin var olması da mümkün gözükmemektedir. Değerlerin varlığı toplumları birbirlerinden ayırt eden en önemli

⁶² Torlak, Tüketim, Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü, 121.

⁶³ Mustafa Sönmez, “İmanın Ahlaki Yaptırım Gücü”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XIII/23 (2011), 136.

⁶⁴ Mike Featherstone, Postmodernizm ve Tüketim Kültürü, çev. Mehmet Küçük (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 197;211-212.

⁶⁵ Kur’an, 2/268.

⁶⁶ Buhârî, Sahih Buhârî (Mısır: Matbaat-ül Emiri, 1314), 2/2/113.

⁶⁷ İnce, Dindarlık-Tüketim İlişkisi, 51.

unsurdur. Değerleri eriyen, değer üretemeyen toplumlar diğer toplumlar arasında kaybolmaya yüz tutmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEMSETTİN GÜNALTAY'IN AHLAK HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Şemsettin Günaltay'ın ahlak anlayışı tarihseldir. Geleneksel olanın, zamanla değişimini ele alır. Neden geri kaldık, neden bu hâldeyiz? Sorusuna cevap ararken geçmiş iyi zamanlarımızdan bugün ki kötü zamanlara nasıl geldiğimiz, neleri başarıp neleri başaramadığımızı sorgular gerek siyasi ve idari mekanizmaları gerekse de toplumsal ve dini kurumları bütün yönleriyle irdeler. Bunu yaparken ne geleneksel anlayışı modern anlayışa kurban eder ne de geleneğe kesin doğruymuş gibi sahip çıkar.

Örneğin tarihsel süreç içerisinde tekke tarikat ve kader anlayışındaki yozlaşmanın Müslüman toplumlardaki ahlaki sorunları doğurduğunu söyler. Günaltay, İslam toplumlarındaki gerileme ve çürümenin sebepleri içerisinde Tekkelerin kötü yönde bir fonksiyon işlevi gördüğünü belirtir. Tekkeler Osmanlı İmparatorluğu'nun, kuruluş ve büyüme döneminde gördükleri işlevleri devletin güç kaybetmesiyle beraber daha önce yaptıkları vazifelerini yerine getirmemiştir: tekkeler ya dünyadan kopuk atalet içindekilerin miskinlerin yeri ya da asker kaçaklarının sığındıkları mekanlar haline gelmiştir.

Hurafeler tekkeleri kaplayarak toplumu hakikatten ve doğru bilgiden koparmıştır. Hurafe gerçeğe dayanmayan bilimsel ve mantıksal temeli olmayan inanç düşünce veya uygulamalardır. Hurafeler genellikle mitler efsaneler, söylentiler ve yanlış inançlar şeklinde ortaya çıkar. Bu tip inançlar genellikle bireyler veya toplumlar arasında nesilden nesile aktarılarak gelir. Çoğunlukla da geleneksel kültür veya inanç sistemleri içerisinde aktarılarak devam eder. Hurafeler mantıksal düşünce, bilimsel yöntem veya gerçeklere

dayanmayan onların yerine korku, endişe ve cehaletle ilişkilendirilerek ortaya çıkar. Hurafeler büyüdükçe toplumu kapladıkça sabit fikirlilik ve bağnazlık artar.

Tekkeler geçmişte insanlarımızın sosyal ilişkilerini düzenleyen, bireysel haklarını anlatan, toplum içindeki sosyal statülerinin belirleyen ve toplumun isteği olan şahsiyeti kazandıran, sıcak ve sevgi yuvaları olmuşlardır. Ayrıca milletimizin karşılaştığı felaketlerde, musibetlerde, yaşadığı savaşlarda zorluklara karşı nasıl mücadele edeceğini, nasıl metanetli kalacağını, ruhsal olgunluğa nasıl ulaşacağını gösteren ocaklardır.

“Ancak diğer kurum ve teşkilatlardaki gerileme dağılma ve koordinasyon eksiklikleri bu ‘kâmil insan’ yetiştirme hedefi içerisindeki sevgi ve kardeşlik yuvalarının bozulmasına zemin hazırlamıştır.”⁶⁸

Tekkeleri şahsi ve siyasi emelleri için kullananlar tarih boyunca var olmuştur. Tarihte bunun ilk örneğini “Fatimilerin kurucusu olan Murabıtların dervişlikten şeyhliğe, şeyhlikten saltanata geçişlerinde görüyoruz.”⁶⁹Günaltay’ın bu düşüncesini doğrulayan tarihte birçok örnek görüyoruz. Özellikle bizim tarihimizde Şah İsmail ve Safevi devleti örneği tam da böyle bir örnekliktir. Erdebil’de bir tekke de başlayan süreç bu bölgedeki siyasi boşluğu kullanarak devlete dönüşmüştür. Şah İsmail’in başlattığı siyasi ve dini hareket Anadolu da tarih boyunca karmaşalara ve zaman zaman da isyanlara dönüşmüştür. Şeyh, Mürşit veya Derviş kisvesi altında Anadolu’ya soktuğu isimlerle toplumu sürekli karıştıran ikilik yaratan bir yapı oluşturmuştur.

Fakat tekkeler hep böyle menfi yönde isimler çıkarmamıştır. Ahmet Yesevi, Ahmet Bedevi, Abdullah eş Şazeli, Necmettin el Kübrevi, Cüneydi Bağdadi gibi milletimizin inanç dünyasına değerler katmış isimler de çoktur. Özellikle Anadolu’nun Türk ve İslamlaşmasına Tabduk Emre, Yunus Emre, Hacı Bayramı Veli, Mevlâna Celaleddin Rumi gibi isimlerin büyük katkıları olmuştur. Bu insanlar tekkelerini kamil insan yetiştirmek, nefsleri tezkiye etmek, toplumda sorun oluşturanları terbiye etmek gibi hizmetler de kullanmışlardır. Fakat Günaltay’ın da eleştirdiği gibi tekke ve tarikatlar son dönemlerinde miskinlerin ve kaçakların yuvası gibi olmaya başlamıştır. Yine bu dönemde İsmail Ankaravi, Kuşadalı İbrahim Halveti, Şeyh Galip gibi eğitimli münevver isimler çıksa da yapıdaki yozlaşmanın önüne geçilememiştir.

⁶⁸ Bayram Ali Çetinkaya, *Türkiye'nin modernleşmesi sürecinde Şemseddin Günaltay*, İstanbul, 2003, s.43

⁶⁹ age. s.192 Zulmetten Nura

Osmanlı da Sultan Abdülmecid’le başlayıp 2. Abdulhamit’le devam eden bir ıslah hareketi olmuştur. Özellikle II. Abdulhamit tarikatları hizmet alanlarının dışına çıktıkları gerekçesiyle sınırlandırmış, kendi belirlediği ekollerin dışındaki tekkeleri kaldırmıştır. Osmanlı’nın son döneminde başlayan bu süreç Cumhuriyet’in hemen başında 30 Kasım 1925 tarih ve 677 no’lu karar ile kapatılmıştır.⁷⁰ O dönemin şeyhlerinden Abdülhakim Arvasi tekkelerin kapatılmasını soran bir öğrencisine cevap olarak. Hükümet boş binaları kapattı. Onlar zaten kendilerini çoktan kapatmıştı cevabını vermiştir.

Şemseddin Günaltay Osmanlı’nın son döneminde tekkelerin ıslah edilerek eski kimliklerine dönüştürülebileceğini toplumdaki eski işlevlerini yerine getirebileceğini savunmuştur. İslam tasavvufunun vazgeçilmez mekanları olan tekkelerin zamanın koşullarına uygun şekilde yeniden yapılandırılıp çağın koşullarına göre şekillendirilmelerini savunmuştur. Buradaki İslam inancının bağnazlıktan uzak, hurafelerden arındırılmış, batıl inançlardan temizlenmiş, Kur’an-ı Kerim ve Sünnete göre yeniden düzenlenmiş, siyasetten uzak şekilde yenileşmesini savunur. “Bunlar yapılmadığı takdirde toplum hurafelere, batılın karanlığına sürüklenir.”⁷¹ Onun için de tekke ve türbelerle ilgili yapılan birçok uygulamayı çok sert eleştirmiştir. Türbe, mezarlık gibi yerlere derin bağlılığın eski mitolojik inançlardan kaynaklandığını bir kısmının da Hristiyanlıktan bize geçme batıl inançlar olduğunu söyler. Hele de bizim inançlarımızla hiç alakası olmayan çaput bağlama, kurban kesme, şeker dağıtma, mum yakma gibi davranışların tamamen batıl olduğunu İslam’la alakasının olmadığını belirtir. Bunlar İslam dışın dinlerden geçmiş hurafelerdir. Günaltay tekke ve türbelere adanan adaklar ve yapılan yardımların çok daha işlevsel ve ihtiyaç sahiplerine harcanacak şekilde yapılabileceğini. Toplumun ve devletin ihtiyaçlarına göre bu yardımların düzenlenmesi gerektiğini söyler. Bu konuyu içine alan Hurufattan Hakikate isimli bir kitapta yazmıştır. İslamiyet diğer Doğu dinlerinde veya Hristiyanlıkta olduğu gibi olağanüstü görünen, insanüstüymüş gibi anlatılan kerametlere veya menakıblerde bahsedilen doğaüstü olaylara çok kıymet vermez. Bir insan bu tipten üstün özellikler ve durumlar gösterse bile (mesela kılıç saplasa, şiş soksa veya ateşte yürüse bile) onun mürşit veya şeyh olduğunu göstermez. Çünkü benzer durumları Batılılar da veya Doğulu mistiklerde de görüyoruz.

⁷⁰ H. Hüseyin Ceylan Din Devlet İlişkileri Rehber Yayınları. İstanbul 1993 c.1 s. 334

⁷¹ Zulmetten Nura age s 194

Hatta modern dönemler de bilim adamları bunları manyetizma veya hipnotizma gibi tekniklerle yapabilmektedirler.

Türbelere yapılan aşırı tazim ve saygı orada yatan kişi evliyadan bile olsa doğru değildir. Kurtuluş çaresini ölümlerden beklemek yerine dirilerle neler yapabiliriz sorusu sorulmalıdır. İslam'ın saf temiz ve necip inanç ve ibadetleri Hint ve Yunan ananeleriyle karıştırılarak karma kültür yaratmaya çalışanları lanetler. Bu konuda peygamberimizin tavrı çok nettir. “Kabirlerin üzerine mescid yapanları ve kandil yakanları lanetler.”⁷²Cahil kitleler başka toplumlardaki hurafeleri dinimize taşıyarak bunları İslam inancımıyş gibi göstermeye çalışıyor.

Onun için Günaltay Cumhuriyet'in hemen başlarında tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karşı gelmemiş. Kendilerini yenileyip ıslah edemedikleri için kapanmalarının sakınca doğurmayacağını düşünür. Günaltay hayatı boyunca hurafelerle batıl inançlarla mücadele etmiş ve bu düşüncelerinden taviz vermemiştir. Ona göre Hz. Peygamber Cahiliyye Dönemi Araplarının âdetleriyle, inançlarıyla nasıl tavizsiz mücadele ettiyse, bizler de bu dönemin batıl inanç ve hurafeleriyle öyle mücadele etmeliyiz. İslam'ın bu konudaki duyarlılığından zerre geri adım atmamalıyız. Halifeler ve Ashab'ın ilk dönem uygulamalarındaki gibi, zühd ve haya dolu bir hayat yaşarken, aynı zamanda ticaret ve geçimleri için çalışmaları bizim için örneklik teşkil eder. Miskinlik ve çileciliğe karşıdır. İnsanın oturup kaderin ona vereceklerini beklemesini, iradesini kullanmamasını eleştirir.

Şemsettin Günaltay bireyin iradesi kaza ve kader konusunu ele alırken batı literatüründeki fatalizm kavramını eleştirerek başlar. Fatalizm bizdeki genel kabul gördüğü şekliyle Cebriyecilik(kadercilik) akımı dediğimiz anlayışa benzer. Batıdaki Fatalizm kendini bilime ve doğa kanunlarına dayandırır, Cebriye ise insan iradesini kaldırıp bütün olup biteni tanrının iradesine bağlar. Fatalistler her şeyin doğa kanunları çerçevesinde işlediğini bunun dışına çıkmanın mümkün olmadığını savunurken, bizdeki kaderci yaklaşım ise her şeyin takdirle olduğunu tedbirin bir işe yaramadığını savunur.

Bu nokta da Batı'da fatalizmin karşısında determinizm kavramının konduğunu görüyoruz. Fatalizm dine dayalı bir inanç gibi dururken determinizm doğa bilimlerine dayalı felsefi bir yaklaşımdır. Determinizm doğa da meydana gelen olayları nedensellik

⁷² Şemsettin Günaltay Hurufattan Hakikate. s 283

prensibiyle açıklar. Yani her olayın bir illiyeti vardır. Doğada olaylar sebep sonuç ilişkisine göre meydana gelir anlayışını savunur. Yani hiçbir olay veya durum kendiliğinden bağımsız ve iradi değildir. Bu anlayışının inançlara uygulanmış şekli ise insan da iradi seçme özgürlüğüne dayalı bir durum yoktur. “İnsan da içine doğduğu kaçınmadığı bu zorunluluk anlayışına göre hareket eder. Deterministlerin anlayışında mecburiyet ve çaresizlik vardır.”⁷³ İnsan iradesinin hür olup olmadığı sorunu ilk Müslüman düşünürlerden itibaren başlayan bir tartışmanın konusudur. Kelam ilminin doğuşu ve gelişiminde bu soruya aranan cevapların büyük etkisi olmuştur. İnsan almış olduğu karar da ve yapmış olduğu davranışlar da hür iradesini mi kullanır yoksa kendi dışındaki faktörlerin dayatmasıyla mı hareket eder. “İrak bölgesinde başlayan bu tartışma daha sonra İslam dünyasının birçok yerine yayılmış, bu tartışmadan kaynaklı her bir görüş çevresinde mezheplerin neşet ettiğini belirtir.”⁷⁴ İnsan iradesinin fiillerinde hür mü yoksa mecbur mu tartışması Mutezilenin kurucusu Vasıl bin Ata ile Cehm bin Saffan arasındaki tartışmadan çıkmıştır. Bu iki görüş kendi aralarında tartışırken, Ebul Hasan Eş’ari kendi mezhebini kurmuş konuyu akıl ve nakil bağlamında açıklamaya çalışmış geniş kitlelere ulaşmıştır. Fakat Eş’ari düşüncesin de cebri fikirlerden tamamen kurtulamamıştır. Günaltay’a göre bu sorunun temeli Allah’ın mutlak hakimiyeti ve kudreti inancı ile insanın yaptıklarından sorgulanacağı düşüncesi arasındaki sorundan kaynaklanmıştır. Günaltay bunu şu şekilde açıklamaktadır⁷⁵:

Bir yandan her şey mutlak tanrının kontrolü altında onun dilemesiyle olurken diğer yandan Allah’ın emir ve yasaklarına karşı sorumlu olup yaptıklarından veya yapmadıklarından hesaba çekileceği inancını kelamcılar uzlaştırmaya çalışmıştır, çeşitli teoriler geliştirmişlerdir. Bu konudaki mezhepler ortaya çıkmıştır.

Bu konuda İslam düşüncesi içerisinde dört farklı yaklaşımın olduğunu söylüyor. Bunlardan ilki insan fiillerini oluşmasında etkin gücün Allah olduğunu söyleyen Eş’arilerin görüşü. İkincisi fiillerin insanın kudretiyle gerçekleştiğini söyleyen Mutezilenin görüşü. Üçüncüsü fiillerin gerçekleşmesinde orta yolu bulmaya çalışan yaklaşımdır. Bu anlayış fiillerin oluşmasında hem mutlak kudret sahibi olan Allah’ın hem

⁷³ Şemsettin Günaltay Zulmetten Nura age. s.351

⁷⁴ Şemsettin Günaltay, Kelam Atomculuğu ve Kaynağı Sorunu, Fecr Yayınevi, Ankara 2008, s.35

⁷⁵ Şemsettin Günaltay, age. Kelam Atomculuğu ve Kaynağı Sorunu, Fecr Yayınevi, Ankara 2008, s.46

de yaptıklarından sorumlu tutulan insanın etkisi vardır diyen Maturidi görüş. Dördüncüsü ise felsefecilerin görüşüdür ki, onlara göre fiillerde ilahi bir etki yoktur tamamen insanın iradesiyle oluşur diyen anlayış. Günaltay bu anlayışlar arasında üçüncü görüşe yakındır. Ona göre “kadercilik itikadî bir inançtır; determinizm ise bilim ve tecrübeye dayanan bir anlayıştır. Determinizm meydana gelen tüm hadiselerin zorunlu bir tabiatı değil, yaratıcı olduğunu savunmuşlardır.”⁷⁶

Günaltay bu iki görüşü de eleştirir ve insan iradesinin özgürlüğü üzerinde durur. Ona göre vicdan hürriyeti temel esastır. Layisizm dediğimiz anlayışta vicdan hürriyetine bağlıdır. İnsanlar her ne kadar doğdukları toplumun değerleriyle yetişip onların kültürüyle büyüse de vicdan hürriyetine sahip olmalı hür iradesiyle karar verebilmelidir. Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı bir konuşmasında aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır⁷⁷:

Vicdan, insanda iyilik ve kötülük farkını temyiz etmek melekesidir. Bu meleke insanda fitrî olarak vücut bulur. Ana, babanın telkini, tahsil ve terbiyenin verdiği tesirlerle inkişaf eder. Bu suretle her insan bu temyiz etmek melekesi neticesi olarak kendisince iyi olarak neyi görürse onu kabul eder ve ona inanır. Vicdan hürriyeti demek vatandaşın iyi gördüğü şeyi kabulde serbest olması ve haricî bir tesirden masun kalmasıdır.

Açıkça izah edeyim daha şu demektir: Arabistan’ın Hicaz çöllerinde yetişmiş olan İmam Malik, bin bu kadar sene evvel, o zamanın ve o muhitin icap ve ihtiyacına göre yaptığı içtihatları ittiba edecek değiliz.

Yine söyleyeyim, Afrika’da Berberler arasında yaşayan İmamı Hanbel’in, memleketinin icap ve ihtiyaçlarına göre kurduğu esasları kabul edecek değilim. Bizim kabul edeceğimiz kanunlar, bu memleketin ihtiyaçlarını bilen yine bu memleketin en güzide evlâtları olarak seçilip TBMM’ye gelen milletvekillerinin tanzim edecekleri kanunlardır. Şimdi gelelim din meselesine; Bunun haricinde herkes vicdanen hürdür, inandığı şeye hür olarak inanır. Ve biz Müslüman olmak itibariyle, Hazreti Muhammed’in din olarak telkin ettiği her şeye inanıyoruz ve ona göre ibadetlerimizi yapmakta serbest bulunuyoruz. Din de bu demektir. Evet, ibadette hürüz, hiç kimseyi camie gitmekten menetmiyoruz. Yahudilere ağzınızın suyu aktı; halbuki Müslümanlar da

⁷⁶ Şemsettin Günaltay, age. Kelam Atomculuğu ve Kaynağı Sorunu, Fecr Yayınevi, Ankara 2008, s.86-87

⁷⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. XX, s. 596-598

onlar gibi serbestçe camilerine gidiyor ve ibadetlerini yapıyorlar. Günaltay yine Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki bir konuşmasında aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır⁷⁸.

Bu memlekette hiç kimse Müslümanların ibadetlerine mümanaat edemez, edemeyecektir de. Bizce Müslümanlık dinin ana hükümleridir, sonradan uydurma hurafeler değildir. Din hükümlerine tamamen riayet eden bir Müslümana bu memlekette hiç kimse müdahale edemez.

Burada Günaltay iki şeye dikkat çekmektedir: Biri tarihsel süreçte oluşmuş din düşüncesinin zaman içinde yenilenmesi gerektiğini fakat bu yenilenmenin gerçekleşmeyip ilk dönem büyük imamlar çağındaki anlayışın devam ettirildiğini. Onların ortaya çıktıkları coğrafya ile şartların bugünkünden çok farklı olduğunu, bu dönemin şart ve koşullarına göre yeniden yapılanması ve düşünülmesi gerektiğini söylemekte. Ayrıca ülke de şu an için bir Müslümanın dininin emrettiği gibi yaşamasının önünde hiçbir engelin olmadığını, kimsenin bir Müslümanın dinini yaşamaya engel olamayacağını belirtiyor.

Yanlış kader anlayışını eleştirir. İslam toplumları yanlış kader anlayışı yüzünden geri kalmışlık ve sefalet içinde yaşamaktadırlar. İlk dönemler de oluşan yanlış cebri anlayış yaygınlaşmış, İslam dini hakkındaki yanlış düşüncelerin ve Batılı oryantalistlerin eleştirilerinin temelinde de bu anlayışın etkisi vardır. Bu türden bir kader anlayışı insan iradesini ortadan kaldırdığı için hayatta mutlu veya mutsuz olmada, başarı veya başarısız olmada insanın etkisini kabul etmediği için ilerlemenin ve gelişmenin önünü kesmiştir. Bu anlayış üretmenin çalışmanın gayretin de önünde engel olarak durmaktadır. Bu anlayış yüzünden Müslüman toplumlar tembellik batağına saplanmış, tembellikte sefaleti doğurmuştur. Müslümanların yanlış anlayışları ve dini kavrayışları üzerinden İslam'ı suçlamak doğru değildir. “Hâlbuki İslam hiçbir zaman ilerlemenin ve ilmin karşısında olmamıştır.”⁷⁹

Şemsettin Günaltay kader kavramıyla beraber ele aldığı diğer bir kavram da tevekküldür. Tevekkülde kader gibi Müslüman toplumlar tarafından yanlış anlaşılmıştır. Yanlış kader anlayışı sonucunda ortaya çıkan sefalet inkıraza tevekkül gösterip sabredilemez. Bu tutum tevekkül olarak görülemez. Tevekkül üzerine düşen bütün

⁷⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. XX, s. 596-598

⁷⁹ Günaltay, Zulmetten Nura, age s. 262-263.

sorumlulukları yaptıktan ve Sünnetullah olan doğa kanunlarını hesaba kattıktan sonra beklenecek olandır. Hasta biri ne yapalım kader böyle imiş deyip bekleyemez. Ancak doktora gidip, tedavi olup gerekenler yapıldıktan sonra bu sözü söyleyebilir.

Kader inancının insan üzerindeki olumlu yönlerine değinen Günaltay, “bu inanç sayesinde insanın karşılaştığı musibetlere sabır gösterebildiğini, deprem gibi, sel gibi, yangın gibi, büyük felaketlere göğüs gerebildiğini, yaşadığı psikolojik travmaları bu sayede aşip intiharların önüne geçebildiğini söyler.”⁸⁰

Kader konusuna Kur’an-ı Kerim perspektifinden bakılmasını, Kuran’da anlatılan kader anlayışının kelamcılarının ve felsefecilerin tartışmalarının üstünde olduğunu, Kuran’ın ortaya koyduğu anlayışın kaza ve kader kavramlarının doğru anlaşılması için yeterli olduğunu söyler. Bunun Kuran’daki kaza ve kader kavramlarını tahlil eder. Kuran ve Sünnet de bu kavramlarla ilgili bir çelişkinin olmadığını birbirini tamamlayan anlayışların olduğunu söyler. Kainatta zorunlu olmasa da bir düzenliliğin nedenselliğin olduğunu fakat insanların fiillerinde özgürlüğe sahip olduğunu ifade eden bir kader anlayışına sahiptir.

Günaltay insanlar arasında hakkın ve adaletin tesisini de şart olduğunu söyler. Devletin temel görevlerinden biri de budur. Vatandaşları arasında ayırım yapmadan eşit şekilde davranmalı bunun içinde doğru işleyen bir adalet mekanizması oluşturulmalıdır, adaletin tesisi içinde iyi eğitim almış yargıçlar yetiştirilmelidir. Hakkı batıldan ayırmak ve adalet icaplarını yerine getirmek, hakkaniyet esaslarından zerre inhıraf etmemek itiyadında olan ve o bilgi ve iman ile yetişen ve o esaslar dairesinde daima vicdanlarının murakabesinin sesini duyan yargıçlarımızın kendilerine tevdi edilen bu millî vazifeyi, tamamıyla bütün, memlekette emniyet bahş bir surette ifa edecekleri kanaatindeyim.

Siyasetle uğraşması nedeniyle, Günaltay ahlak konusuna daha çok devlet penceresinden bakıp değerlendirmiştir. Onun için önemli olan sistemin doğru kurulmasıdır. Yeni kurulan devletin adalet ve demokrasi üzerine oturması gerekir. Hakikaten bu memlekette demokrasi rejiminin edep ve nezahet dairesinde inkişaf etmesi icap eder. Her vatandaşın şerefini, haysiyeti, diğer vatandaşlar için mukaddes olmalıdır. İktidar mevkiinde bulunan arkadaşlar, birçok mesuliyetler deruhte etmiş insanlardır. Bunları vazifeleri icabı o mevkide oturdukları için haksız hücumlara maruz bırakmak ve

⁸⁰ Günaltay, Zulmetten Nura, age s. 270.

şahıslarına hakaret edilmesine imkân vermek hem millî terbiyemize, aykırı bir iştir, hem de o yüksek mevkileri işgal etmeye namzet kıymetli ve haysiyetli vatandaşları o mevkilere gelmekten uzaklaştıracak bir sebep bırakmaktır. Bu itibarla hakaret ve tecavüzleri önlemek zaruridir. Fakat arkadaşlar bir fenalığı önlemek için bir ana prensibi zedelemek doğru değildir. Bununla alakalı Günaltay'ın yine Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki bir konuşmasında aşağıdaki ifadeleri kullandığı görülmektedir⁸¹.

Bu fenalıkları izale edecek yolları arayalım ve izale edelim yoksa rejimin istikbalini tehlikeye düşürecek bir adım atmış olmayalım. Bazı memleketlerde demokratik hayatın inkişafı tetkik edilirse, görülür ki küçük adımlar atılmak yolu, rejimin sarsılması ile neticelenmiştir ve demokrasiyi korumak maksadıyla bu adımlar atılırken farkında olmaksızın yavaş yavaş diktatörlüğe gidilmiştir.

Ahlak ve siyaset anlayışı her zaman prensipler üzerinden değerlendirmiş. Kişisel hakları ve özgürlüğü hep üste tutmuştur. Fakat özgürlükler yaşanırken oluşabilecek yanlışlıklara ve suiistimallere de dikkat çekmiştir. Siyasi ahlak açısından siyaset alanında görev yapan bireylerin ve politikacıların davranışlarında uyması gereken ahlaki ilkeler ve değerler vardır. Siyasi ahlak toplum güvenini sağlamak, kamusal çıkarları korumak ve demokratik süreçlerin işleyişini desteklemek için vardır. Siyasi ahlakın temel birtakım şartları vardır. Bunların başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz. Dürüstlük ve doğruluk: siyasetçilerin doğru ve dürüst olmaları topluma karşı gerçekçi ve doğru bilgi vermeleri sözlerini ve vaatlerini tutmaları beklenir. Günaltay bu konuda çok hassas olmuş Meclis konuşmalarında mutlaka değinmiştir.

Yine başka bir özellikte kamusal çıkarı gözetmeleri gerekir. Siyaset bireysel çıkarlardan ziyade toplumsal çıkarlar gözetir. Adaleti sağlamak ve halkın refahını artırmak için kararlar alır.

Diğer bir ahlaki özellik ise şeffaflık ve hesap verilebilirliktir. Siyasiler faaliyetlerini ve karar verme süreçlerini şeffaf bir şekilde yönetmeleri hesap verilebilir olmaları yolsuzluk ve yozlaşma gibi ahlaki ihlallerden kaçınmaları gerekir. Günaltay bu konuda da çok hassas davranmış, kamu hakkı konusunda titizdir. Güncel siyaseti de alabildiğine şeffaf yapmış muhalefetin eleştirilerini de dikkate almıştır.

⁸¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. XX, s. 745-751.

Siyasi ahlak konusunda adalet ve eşitlik ilkesinden vazgeçmemiş. Toplumun değerlerine dikkat ettiği kadar gelişime ve değişime de açık olmuştur. Zaman zaman gelenek için de birikerek gelen hurafe ve batıl şeyleri şiddetle eleştirse de adaleti mümkün olduğunca gözetmeye devam etmiştir. Toplumun bütün kesimlerini kucaklayan politikalar geliştirmeye çalışmıştır.

Günaltay aynı zamanda farklı inançlara kültürlere ve değerlere sahip olanları anlamaya çalışmış ve hoş görülme bir tavır geliştirmiştir. Tarihçiliği sayesinde çok geniş kültürel havzaları taramış büyük bir bilgi birikime ulaşmıştır. Bu birikim farklılıklara hoş görüyü de beraberinde getirmiştir.

Siyasetçi aynı zamanda sorumluluk sahibidir. Aldığı kararların arkasında durur, sonuçlarına da katlanır. Özellikle kendisi 163. Madde ile ilgili aldığı karar yüzünden çok eleştirilmiş fakat geri adım atmamış aldığı kararın arkasında durup, sonuçlarına da katlanmıştır.

İrtica ve komünizm tehlikesi üzerinde çok durmuştur. Demokrasiyi ve vicdan hürriyetini yerleştirelim derken bu iki tehlikeyi de unutmamalıyız demiştir. Özellikle 1945’den sonra ortaya çıkan ve Sovyetlerin yürüttüğü sosyalizm propagandası o dönemki güncel siyaset üzerinde çok etkili olmuştur. İrtica da onun farklı bir versiyonu olarak düşünülmüş ve yeni kurulan rejim için tehlike olarak görülmüştür. Ortaya çıkan tehlikelere karşı 1936 da çıkarılan 141 ve 142. Maddelere paralel olarak 163. Madde eklenmiştir.

Bu ilkeler siyaset yapanlar ve siyasi ahlak açısından önemlidir. Siyaset yapanların toplum üzerindeki etkisini kontrol etmek ve kamusal güvenliği sağlamak için önemlidir. Siyasi ahlak demokratik süreçlerin temelini oluşturur ve siyasilerden dürüstlük, adalet, hesap verilebilirlik ve toplumun çıkarlarını gözetmeleri beklenir.

3.1. Şemsettin Günaltay’a Göre Toplum ve Eğitim Ahlakı Nasıl Olmalı

Günaltay büyük buhranların yaşandığı bir dönem de elini taşın altına koyarak içinde yaşadığımız devleti ve toplumu nasıl ayakta tutarız bu dünya savaşları içinde varlığımızı nasıl sürdürebiliriz düşüncesini kendine dert edinmiştir. Ahlakı ve dini toplumsal birlikteliğin ve dayanışmanın temeli görmüştür. Bizi geri bıraktığını düşündüğü hurufatla mücadele etmiştir.

O'na göre mistisizm doğunun en eski inançlarındandır. Brahmanizm ve Budizm öğretilerindeki riyazat ve çilelere tahammül etme düşüncesinden etkilenerek, insanlarımızı zelil sefil hallere düşürmeye teşvik etmiştir. Günaltay gerçek Müslüman fertlerin, bir taraftan cihad ve ilimle meşgul olurken, diğer taraftan ziraat, sanat ve ticaretle iştigal etmelerinin Allah katındaki şerefının, riyakâr yalancılara ve riyakâr tembellere göre kat kat daha fazla olacağını ifade etmiştir.

Günaltay, bir milletin gelişmesinde “ahlâkî fazilet, fikir kudreti ve maddi gücün üçlü bir sacayağı oluşturduğunu ve bunlardan herhangi birinde meydana gelen bir bozulmanın diğerlerini de etkilediğini savunur.”⁸² Ahlak, fikir ve maddi gücün bir toplumun ayakta kalması için vazgeçilmez olduğunu belirtir.

Yaşanan bunalım çağında toplumların en önem vermesi gerek şeylerin başında eğitim olduğunu yeni nesillerin çağı koşullarına göre eğitilmeleri ve gereken donanımına sahip olmaları gerektiğini savunur.

Toplum hayatında en önemli meselelerden olan eğitim ve öğretim meselesinin bizde ihmal edildiği kadar hiçbir millette ihmal edilmediğini söyler. Günaltay eğitimin hemen hemen her kademesinde çalışmıştır. Öğretmenlikten okul idareciliğine, öğretim üyeliğinden dekanlığa kadar eğitimin her alanında görev yaptığı için alanın içinden biri olarak bütün sorunları görmüş çözüm önerileri geliştirebilmiş biridir. Diğer taraftan gerek dini ilimler tahsili gerekse de fenni ilimler tahsili yapması nedeniyle eğitim içeriklerine de sahip biriydi. Onun insana ve eğitime bakışında temel yaklaşım, insanın doğuştan getirdiği ihtirasların kontrol altına alınıp, onda var olan pozitif eğilimlerin geliştirilmesini üstün ahlaki vasıflarla donatılmasını, düşünsel tarafının geliştirilip iradi hakimiyetinin dayanıklılığının artırılmasını amaçlamaktadır. “Kişi eğitim sayesinde, hayatın kıymetini, zamanın ehemmiyetini takdir etmelidir. Millet hazinesine bir bar (yük) değil yar olmalıdır.”⁸³ Eğitim öğretimin amacı vatana ruhen üstün, fikren özgürlükçü, bedenlen de dinç gençler yetiştirmektir. Eğitimin kültürle ilişkisini de bildiği için eğitimin ne kadar geliştirilirse toplumun kültür seviyesinin de o kadar artacağını söylemiştir. Ayrıca eğitim sayesinde bireyler sosyalleşerek topluma adapte olmaktadır. Ayrıca eğitim programlarının eğitim alanların hazır bulunuşluluk seviyesine en uygun düzeyde olması

⁸² M. Şemseddin Günaltay, Zulmetten Nura –Bunalım Çağından İslam’ın Aydınlığına, Haz. Ahmet Lütfi Kazancı-Osman Kazancı, Marifet Yayınları, İstanbul, 1998, s.52

⁸³ Günaltay, Zulmetten Nura, age s.249

gerektiğini her seviyenin düzeyine uygun programlar yapılması gerektiğini belirtir. Bugünkü eğitim öğretim ilkeleri o zamandan oluşturulmuştur. O basmakalıp ezbere dayalı öğretime karşıdır. Ona göre düşünmeye zorlayacak, öğrendiğini uygulayabileceği eğitim programları geliştirilmelidir. Bu yönüyle bugün eğitim alanında konuşulanları belki de yüzyıl önceden söylemiş işaret etmiştir.

Günaltay'ın eğitim anlayışında bütünsellik ilkesi çok önemlidir. Bütünsellikten kastı, insanı bütün yönleriyle geliştirmek, kişiyi gelecek hayatına tam olarak hazırlamak, aileden okula okuldan üniversiteye oradan iş hayatına kadar süren bir hedefe odaklanmış eğitim sistemi geliştirmek. Program bütünlüğü eğitim sürecinde çok önemlidir. Toplumun bütünü kapsayacak yine toplumun ve devletin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde planlanmış eğitim sistemi, milli birlik ve bütünlük için şarttır. Bu sayede ülkenin ihtiyacı olan zihni açık, düşünce hürriyetine sahip, aydın kişiler yetişecektir.

Eğitimi bütün boyutlarıyla ele alan Günaltay yaşam boyu eğitimi savunmuştur. Formel eğitim kadar informal yaygın eğitimin önemi üzerinde durmuştur. Bireyin eğitimi için başta aile ve toplumun bütün sınıfları olmak üzere seferber edilmelidir. Özellikle ailelere önemli görevler düşmektedir. Aile içinde ebeveynlerin çocuklara sürekli nasihat yerine örnek davranışlar sergileyerek öğretici olmaları gerektiğini belirtir. Eğitim de bütünsellik ve tutarlılık ilkeleri gereği okul ile aile arasındaki ilişkinin önemine dikkat çeker. Tabii bunun içinde anne babanın da eğitim düzeyi yükseltilmelidir. Çocuğa duygusal açıdan en yakın olan kişinin anne olduğu için eğitim hayatına etkisi de büyük olacaktır. Anne çocuğunun yeteneklerinin belirlenip ortaya çıkarılmasında çok etkili olabilir, onun ne kadar çok eğitim formasyonuna sahip olursa çocuğuna da topluma da o kadar fazla katkısı olur.

Ülke genelinde o dönem için köyde ve kırsalda yaşayan insan oranı şehirde yaşayanlardan çok fazla olduğu için yatılı bölge okullarının önemi üzerinde durmuş bu okulların yaygınlaştırılarak köy çocuklarının da eğitim imkânlarından en iyi şekilde yararlanabilmesi için çalışmıştır.

Halkın eğitim seviyesinin yükseltilmesinde ulemaya, din adamlarına ve camilere büyük görev düştüğünü, bunun içinde medreseler de bütünsellik ve tutarlılık ilkelerine uygun şekilde eğitim yapılmadığını, formasyon açısından doğru eğitimler verilmediğinden bahseder. Bunun içinde acilen medreselerin ıslah edilmeleri gerektiğini

söyler. medreselerin müfredatının bütünsel olmadığı ve doğru formasyon verilmediği için aydın din adamı yetiştirilemediği toplumun ihtiyaçlarının karşılanamadığını belirtir. Meşrutiyet döneminde bu fikirlere sahip olan Günaltay Cumhuriyet’le birlikte bu fikirlerini değiştirmiş, medreselerin artık ıslahının mümkün olmadığını savunmuştur. Medreseler kuruldukları dönemdeki fonksiyonlarını kaybetmiş, kendilerini yenileyememiş, müfredatları geri kalmış, eski dinamizmleri yok olmuştur. Bunların yerine Günaltay Zulmetten Nura isimli eserinde:

Hakkaniyet ve liyakat ilkeleri terk edildiği için hak eden değil, özelliklerine ve marifetlerine bakılmaksızın, belirli çevrelerden ve belirli aile mensupları doldurulmuş kifayetsiz kişiler alınarak medreselerin ıslah edilebilecek yanı kalmamış; dolayısıyla da ömürlerini tamamlamışlardır.

şeklinde bir ifade kullanmıştır.”⁸⁴Tabi bu fikirlerinin değişmesinde siyasi yapıdaki değişimin de etkileri olmuştur.

Din eğitimi üzerinde önemle durmuş din eğitimin bütünsellik ilkesi gereği eğitim alanında olmazsa olmaz yapılardan biri olduğunu belirtir. Din eğitimi kişilerin ruhsal ihtiyaçlarının karşılanmasında manevi rahatsızlıklarının giderilmesinde önemli roller üstlenir.

Batıcı aydınlar tarafından yapılan yeniliklerin halka yabancılaştıkları için kabul görmediğini başarısız olduğunu. Halbuki aydın din adamları tarafından halka bu yenilikler doğru şekillerde anlatılmış olsaydı daha kolay kabul göreceğini söyler.

Türk milletinin en önemli birleştirici bütünleştirici unsurlarının başında din gelir. Milli birliğimiz ve bütünlüğümüzün temel taşlarından biridir din. İşte bu kadar önemli olan dinin kişilere doğru şekilde kazandırılması gerekir. Bu yüzden din eğitimine gereken hassasiyet gösterilmelidir. “İslamiyet’in ruhuna aykırı hurafelerden arındırılmış; öğrencinin zihinsel, duygusal ve ruhsal ihtiyaçlarına cevap veren bir formatta yürütülecek din eğitiminin önemine dikkat çekmektedir.”⁸⁵Din eğitimine paralel şekilde ahlak eğitimi üzerinde önemle durmuştur. Ruhen olgun kanaatkâr ahlaken kâmil insanların ülkenin geleceğinde önemli roller üstleneceğini, onların yetiştirilmeleri içinde yine aynı özellikleri taşıyan ve ahlaken de örneklik teşkil eden öğretmenlere ve yöneticilere ihtiyaç

⁸⁴ Günaltay, Zulmetten Nura, age. s. 153

⁸⁵ Günaltay, Zulmetten Nura, age. s. 277

olduğunu söyler. Din eğitimi onun için çok önemlidir. Gençlerin hurafelerden uzak tutulup gerçek dinin öğretilmesini, bunun yerinin de ancak okullar olduğunu söyler. Bunun içinde okullarda din dersinin zorunlu verilmesi gerektiğini vurgular. Kaldı ki Başbakanlığı döneminde İlk mekteplerde zorunlu din dersi koymuştur. İmam Hatip okulları ve İlahiyat Fakültesi açmıştır.

Yeni nesiller için Türkçenin dışında farklı dillerin öğrenilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Bilimsel ve kültürel gelişmelerin takibi için dil öğrenimi şarttır. Osmanlı döneminde Arapça ve Farsça öğrenilmesi gerektiğini söylerken, Cumhuriyet Dönemi'nde bu fikrini revize edip vaz geçmiş Batı dilleri üzerinde durmuştur.

Bütün bu çizdiği idealist eğitim sistemine rağmen gerçekte ve uygulamada olan eğitim sistemini de eleştirmiştir. Daha düne kadar bizim parçamız ve hâkimiyetimiz altında olan devletlerin bile bizden daha fazla eğitim öğretim işine ağırlık verdiklerini hatta birçok konuda bizi geçtiklerini söylemektedir. Buna örnek olarak da Bulgarları örnek vermekte onların hazırladıkları eğitim programları ve usulleriyle neleri başardığını söylemekte, bizde ise hâlâ etkili sonuçlar alacağımız çalışmaların yapılmadığı belirtmektedir. “İyi bir uyarıcı olan zamanın sillesi bile damarlarımızı ve sinirlerimizi dolduran kayıtsızlıktan bizi uyandırmıyor. Ne yaman uyku! Ne korkunç gaflet!”⁸⁶ Günaltay yapılacak eğitimin içeriğine de çok önem vermiş. Kendisi de Atatürk'ün isteği ile liselerde okutulacak tarih kitaplarını yazmıştır.

Ayrıca bir milletin gelişmesinde saydığı üç kudretten olan fikri kudretin gelişmemesinde, içtihat kapısının kapatılmasının bizde düşüncenin gelişiminin önünde engel olduğunu belirtir. Özellikle hicri beşinci asırdan sonra “İçtihat kapısının” en azından fiili bir şekilde kapatıldığını düşünen Günaltay, bunun sosyal ve siyasi birtakım nedenlerini şu şekilde dile getirmektedir⁸⁷ :

Hangi gerekçeye dayanırsa dayansın, böylesi bir durumun oluşturduğu problemlerin neden olduğu sorunlar, her şeyden önce Müslüman toplumların gelişimi için büyük bir engel teşkil etmektedir. İçtihat kapısının kapatılması taklitçiliği getirmiş düşünmenin önüne engeller koymuştur.

⁸⁶ Günaltay, Zulmetten Nura, s. 224

⁸⁷ Çetinkaya, s. 74; Menderes Gürkan, “Şemseddin Günaltay'ın İçtihadı İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 6, 2005, s. 347-368, s. 347 vd.

Fıkıh anlayışında içtihad önemli bir yere sahiptir. İctihadın gerekliliğini akli ve nakli delillerle ortaya koyar. Zamanın ve mekânın değişmesiyle önceden ortaya konan hükümler ihtiyacı karşılamaz. Şer'an hükmün değişmesi gereken bir durum varsa ya da mekan ve zaman yeni hükmü zorunlu kılıyorsa ihtiyacı karşılamak için içtihad kapısı açık tutulmalıdır. Çünkü zamanla her şey değişmekte, sorunlar çeşitlenmekte, içtihad ihtiyacı hissedilmektedir.

İctihadın gerekliliğiyle ilgili olarak meşhur Muaz hadisini nakletmektedir. Yemen'e görevlendirilen Muaz b. Cebel (r.a.) ile Hz. Peygamber arasında geçen konuşmada "ne ile hükmedeceği" sorusuna cevaben "Allah'ın kitabıyla, onda yoksa resulünün sünnetiyle, onda da yoksa rey ve içtihadımla" demiş olması, içtihadın gerekliliğine açık bir delildir.⁸⁸ Yine bu konuda Hz. Ömer'in Basra'ya vali ve kadı olarak görevlendirdiği Ebu Musa el Eşari'ye verdiği nasihatte Kuran-ı Kerim de ve Hz. peygamberin Sünnetin de bulamadığın bir konu da içtihad edebilirsin emri buna örnek gösterilir.

İslamiyet de itikadi alanda, ibadetlerle ilgili hükümler de ve melekeler konusunda içtihat edilmez, içtihad da gerek yoktur. İtikat konusu akılla ve naslarla sabittir ve içtihad da gerek yoktur. İbadetler konusunda da naslar açıktır. Şari'in koyduğu hükümler açıktır, içtihad da gerek yoktur. İbadet şekilleri bellidir. Melekeler konusunda ise haramlar ve yasaklar açıktır. Neden sakınılacağı neyin men edildiği naslarla bellidir. Bunun için bu alanda içtihad ihtiyacı hissedilmez. Bu alandaki netlik ve kesinlik ilerlemeye gelişmeye mani değildir.

İctihada gerek duyulan alan dünyevi muamelat alanıdır. Çünkü dünyevi alan sürekli değişen sürekli yeni gelişmelerin olduğu, zamana ve mekâna göre farklılıkların görüldüğü alandır. Fıkıhta ameli kısımların ele alındığı bu alanda müctehidler içtihad yaparak ferî hükümler çıkarırlar. Muamelat konusunda içtihadın gerekli hatta zorunlu olduğunu ifade eden Günaltay yaşadığı dönem de çeşitli itirazlarla karşılaşmış eleştirilmiştir. Bu eleştirilere rağmen düşüncesinde geri adım atmamış, muamelat konusunda hakkında nas olan konularda bile içtihad yapılabileceğini ileri sürmüştür. Bu fikrini delillendirmek içinde özellikle Hz. Ömer dönemi uygulamalarından örnekler göstermiştir. Mesela o dönem de kıtlık zamanının da hırsızlık yapan şahsa had cezasının

⁸⁸ Günaltay, Zulmetten Nura, age. s.347

verilmemesi, yine müellefei kulüba artık zekât verilmemesi gibi uygulamalar muamelat alanının içtihadı açık olduğunun göstergesidir.

Günaltay toplumsal gelişmenin en önemli yönlerinden birinin de kadınların toplumdaki yerinin nere olduğu meselesi üzerinde durmuş, İslam ülkelerindeki geriliğin sebeplerinden birinin de kadının toplumda önemini kavrayamamalarından kaynaklandığını, eğitim öğretim faaliyetlerinde nerdeyse yoka yakın düzeyde olduğunu söylemiştir.

Günaltay, “bir toplumun inşasında, nesillerin yetiştirilmesindeki en önemli aktör olan kadınların eğitim öğretim faaliyetlerinden uzak tutulmalarının, her şeyden önce İslam’ın ilkelerine aykırı olduğunu vurgulamaktadır.”⁸⁹ İslam’daki kadın erkek eşitliğinin eğitim öğretim haklarında da geçerli olduğunu, kadınlarında mutlaka okullara gönderilmesi gerektiğini ve eğitim haklarının verilmesi savunmuştur. Bu hakların elde edilmesinde aydınlara çok etkin olması gerektiğini söyler.

3.2. Şemsettin Günaltay’a Göre Aydın Ahlakı Nasıl Olmalıdır?

Eğitim konusunda kötü durumda olmamızın müsebbiplerinden biri de aydın sınıfımızdır. Hem Osmanlı da hem Cumhuriyette aydınlar eğitim işini başlı başına müstakıl bir alan olarak değil de yeni kuşaklara ideolojilerinin transferi gibi baktıkları için bu alanda ciddi bir başarı gerçekleştiremedik. İlkokullardan üniversiteye kadar ki süreçte bilimsellikten uzak, keyfilik ve ideolojik saplantılar içeren eğitim politikaları içinde saplanıp kaldık. Cumhuriyet döneminde çok önemli değişimler yaşanmış olsa da istenen hedeflere ulaşmanın çok gerisinde kalınmıştır. Osmanlı ilk dönemlerinde kurulan ve çok önemli ilim adamları yetiştiren, devletin gelişiminde roller üstlenen medrese zamanla içe kapanmış değişim ve dönüşümlere kulağını tıkamıştır. Batılıların örnek aldığı kurumlar zamanla geri kalmışlığın sebeplerinden biri olarak gösterilmeye başlamıştır.

Osmanlının son dönemlerinde medreseden duyulan rahatsızlık o düzeye çıkmış ki, medreselerin ıslahından ümidini kesenler yemi mekteplerin açılmasını sağlamıştır. Yeni mekteplerin açılması ise eğitim de birliği bozmuş bu sefer de mektep-medrese çatışması çıkarmıştır. Bu çatışma özellikle aydın kesimde kendini çok belli etmiştir. Daha

⁸⁹ Günaltay, Zulmetten Nura, s. 81

sonra toplumun bütün kesimleri bu ayrışmaya ve çatışmaya dahil olmuştur. Günaltay bu iki kurumun birlikte uyumlu şekilde çalışmasının devlete ve topluma büyük katkılar sağlayacağını düşünür. Fakat maalesef bu uyum hiçbir zaman sağlanmamış tam tersine iki yapı arasındaki çatışma kan davasına dönüşmüştür. Bugün bile bu ayrım devam etmektedir. Çeşitli tarikat ve cemaatlerin kurdukları medreselerde yetişen din adamları ile üniversiteler de İlahiyat Fakültelerinde yetişmiş olan din adamları arasındaki çatışmanın temelinde bu ikilik yatmaktadır. Aslında 3 Mart 1924 çıkarılan Tevhidi Tedrisat Kanununun (Öğretim Birliği Yasası) çıkarılmasının altında yatan sebep budur. Fakat bu kanunda ideolojik kaygılar taşıdığı tek tip insan yetiştirmeyi amaçladığı için Günaltay'ın arzu ettiği sonuçları vermemiştir. Ayrıca bu kanun çerçevesinde oluşturulan eğitim modeli toplumun geçmişi ve inançlarıyla uyumlu olmadığı için istenen başarı sağlanamamıştır. İdeolojik saplantılarla yürütüldüğü içinde yeni gelen iktidarlar bu modelleri sil baştan değiştirmiştir.

Aydın zümreler daha çok eğitimin teorik kısımlarıyla ilgilenirler. Hâlbuki mesleki ve teknik eğitimle de ilgilenmeleri gerekir. Toplumun ruhen fikren ve ahlaken doyurulması dışında maddi olarak da zenginleşmesi gerekir. Bunun içinde mesleki ve teknik eğitim vazgeçilmezdir. Okullar verilen eğitime devlete memur yetiştirmek için yapılan eğitim olarak bakmamak lazım. Eğitime serbest girişimciliği özendiren ve destekleyen yönleriyle de bakmak gerekir.

Günaltay toplumsal dönüşümler de aydınlara da büyük rol düştüğünü onların toplumların öncüsü rehberi olduğunu belirtmiştir. “Kuşkusuz gelişmenin lokomotif gücü, toplumun aydın kesimleridir.”⁹⁰ Özellikle Müslümanların buna ihtiyacı vardır. Ne yazık ki, “Müslümanlar bu alanda ciddi bir eksiklik yaşamaktadır.”⁹¹ Osmanlının son döneminde Günaltay'ın da içinde bulunduğu zaman dilimin de aydınlar arasında daha çok ikili bir yönelim var. Bir grup kendi medeniyetini bilen geçmişine hâkim fakat Batıdaki gelişmelerden uzak onları doğru bulmayan onlardan faydalanılması gerektiğini düşünmeyen grup. İkinci grup ise neredeyse bir Batılı gibi düşünüp onlar gibi hareket eden kendi geleneğini bilmeyen ya da kendi geleneğine Batılı aydın gözüyle bakan grup. Günaltay geleneksel düşünceyle modern düşüncenin birbirine vurdurulmadan ikisinin

⁹⁰ Bkz. Said Halim Paşa, Buhranlarımız ve Son Eserleri, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 116-117; Nurettin Topçu, Türkiye'nin Maarif Davası, Dergah Yayınları, İstanbul, 1997, s. 12-13.

⁹¹ Günaltay, Zulmetten Nura, s. 189.

birbirine feda edilmeden anlaşılması gerektiğini düşünmektedir. Bunun için iki düşünceyi de eleştirir. “Batılılaşmak ve sadece batılı değerlerden ve batılı ülkelerden kurtuluş ümidi ummak Müslümanlara yakışmaz. “Muasırlaşma” adına millî ve dinî değerlerden kopmak bir modernleşme olarak değil, ölümle sonuçlanan bir süreç olarak görülmelidir.”⁹²

Bugün İslam ülkelerinin içine düştükleri sefaleti görmezden gelmemiz mümkün değildir. Fakat bu durumun müsebbibi olarak dini görmekte doğru değildir. “Buradaki asıl mesele ilim adamı kisvesine, derviş kıyafetine, şeyh elbisesine bürünmüş; fakat ilimden, irşattan nasipsiz ve habersiz oldukları halde hakiki âlimlerin ve mürşitlerin makamlarını gasp etmiş olan bir kısım adamlardır.”⁹³ Düşünce dünyası tamamen Batılılaşmış olan aydın modeline tepki olarak da geleneği tümünden kutsayan, geleneğin dışındakileri reddeden yaşanan olayları açıklama da sürekli geçmişe giden oradan mukayese arayan. Gelenekte bulamadığı konuları din dışı bulup reddeden yaşananları açıklama da birtakım olağanüstülüklerle izah etmeye çalışan aydın sınıfı oluşmuştur.

Fakat Müslüman aydınlar Batı karşısında yaşadıkları komplekslerle çok da tutarlı davranışlar sergilememişlerdir. Ya topyekün Batı karşıtı olup tümünden reddetmeye gitmiş ya da Batı hayranı olup Batıdaki her şeyin buraya aktarılmasını istemiş kendi gelenek ve inançlarına yabancılaşmışlardır. Günaltay’da ilk dönemi itibariyle toptan retçilere yakındır. Daha sonra fikirleri aşağıdaki ifadelerde görüleceği üzere yumuşatmıştır⁹⁴:

Avrupa medeniyeti aktif olmaktan çok pasiftir. Avrupa’da sanat, ticaret, servet ve refah hangi oranda yükselmişse, ahlâkî değerler, insani faziletler de o derece düşmüştür. Küçük ve değersiz menfaatler uğruna bir Avrupalının feda etmeyeceği hiçbir şey yoktur. Avrupa’dan medeniyet, insanlık adına bir şey beklemek, Avrupa’yı tanımamaktır, daha doğrusu budalalıktır. Birkaç değerli insanı şahit göstererek bizim yanlışlığımızı ispatlamak isteyenlere çoğunluğu göz önünde bulundurmalarını tavsiye ederiz.

Günaltay geçmişin parlak günlerine atıfla bugün yaşanan ezilmişliği yenmeye çalışmıştır. İçerisine düştüğümüz kompleksten kurtulmak içinde milli şuur kavramını öne çıkarır. Tarihimizin ve medeniyetimizin büyüklüğü millî birliğimizi ve dirliğimizi ayakta tutacak kadar kuvvetlidir. Yapılan saldırılara gereken cevabı verebilecek güçtedir.

⁹² Günaltay, Maziden Atiye, s. 215.

⁹³ M. Şemsettin Günaltay, Zulmetten Nura, age. s. 96

⁹⁴ Günaltay, Maziden Atiye, s. 30/40

Aydın zümrelerin halktan kopukluğunu hatta halkı aşağılamalarını eleştirir. Toplumu doğru şekilde yönlendirmek isteyen toplumdan kopuk ona yabancı olmasının doğru olmadığını söyler. Halkı aydınlatmak isteyen birinin mutlaka doğru bir söylem geliştirmesi gerektiğini halkın yeniliklere karşı duyduğu tedirginliği ve çekingenliği iyi anlaması gerektiğini belirtir. Medreselerden yetişen aydınların halkla ilişkilerinin daha iyi olduğu kitleleri etkilemede diğer aydınlardan daha başarılı olduklarını fakat medreselerde aldıkları eğitimin yetersiz olmasından dolayı halkı yeterince aydınlatamayacaklarını savunur.

Toplumsal değişimler uzun süreli ve kontrollü değişimlerdir. Toplumlar bir anda değişip dönüşmezler, yavaş yavaş olgunlaşarak yenilikleri içselleştirerek değişirler. Günaltay Müslüman toplumların Batı da yaşanan gelişmelere uzak duramayacağını, onların kazanımlarından mutlaka faydalanacağını fakat millî şuurdan da vazgeçmenin mümkün olmadığını belirtir. Batılı değerlerin tümünün transferinin toplumda travma yaratacağını, bizi biz yapan her şeyden koparacağını söyler. Bu noktada Günaltay'ın temkinli ve orantılı bir değişim ve ilerleme fikrine sahip olduğu görülmektedir.⁹⁵

1960'larda başlayan küreselleşme süreci Günaltay'ın dediği temkinli ve orantılı değişim anlayışını yıkmıştır. Dünyanın küresel bir köy olduğu söylemiyle beraber değişim ve dönüşümün kontrolü tamamen Batılıların eline geçmiştir. Sosyoloji ve Sosyal Psikoloji alanındaki gelişmelerle adeta toplum mühendisliği geliştirilmiştir. Müslüman aydınlar doğru bir strateji geliştiremediği için yaşanan değişimlerin sadece takipçisi olabilmişlerdir. Yani kendi toplumlarını yönlendirme ve öncülük etme görevlerini tam olarak yerine getirememişlerdir.

“Batılıların aşırı güçlenmesi İslam toplumlarında Batıya karşı aşırı derece intikam hissi vurgusunu yerleştirmesine sebep olmuştur.”⁹⁶Bu da sağlıklı bir durum değildir. Bu hisle yetişen gençleri doğru yönlendirecek aydınlara ihtiyaç hissedilmektedir.

⁹⁵ Günaltay, Zulmetten Nura, age s. 221

⁹⁶ Günaltay, Zulmetten Nura, age. s. 39

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Şemseddin Günaltay, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde siyasi kimliğinin yanı sıra ilmî kişiliğiyle de temayüz etmiş bir kimsedir. Kendisinin bir konuşmasında belirttiği gibi Saltanat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi olaylarına gelişmelerine yetmiş dört yıllık ömrüyle tanık olmuş, ülke ve milletin içinde bulunduğu felaketi ortamında içinde hissetmiş yazdığı eserlerle, kendi deyimiyle feryat etmiştir. Onun bu feryadı üniversite kürsülerinde ülkenin geleceği olan öğrencilere olduğu gibi, siyasi hayatıyla da millete seslenmiştir. O sözü edilen dönemler de hocalık göreviyle olduğu kadar siyasi kimliğiyle de mecliste ülkenin karşı karşıya olduğu sorunlardan kurtulması için çözüm önerileri getirmiş, uygulamada bir fiil bulunarak teori dışında pratiğinde içinde bulunmuştur. Sorunların çözümünde maddi gerekçeleri sıralamakla birlikte, asıl bunların yaşanmasına neden olan zihinsel ve ahlaki sorunlara da dikkat çekmiştir.

Günaltay gerek birey ve gerekse de toplum için dinin gerekliliğini savunmuş, hayatının bütün dönemlerin de İslam'ın gelişme ve ilerlemeye karşı olmadığını bilakis gelişmenin dinamiğini oluşturduğunu söylemiştir. Toplumun İslam'ın dinamizmine ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Ahlakı da dinin dışında düşünmemiş, dinin tamamlayıcısı olarak görmüştür. Onun karşı çıktığı zihniyet, geçmişin tortularına takılıp kalan bugünü anlayamayan zihniyettir.

Günaltay iki tür zulmetten bahseder. Birincisi dini değerlerin hiçe sayıldığı Batılı değerlerin her şeyden üstün görüldüğü dış kaynaklı etkenlerin sebep olduğu zulmet. İkincisi ise cehaletten hurafelerden yanlış din anlayışından, ataletten, içtihad kapısının kapatılmasından ortaya çıkan zulüm. Yaşadığı dönem de var olan Batının ilmini fenni alıp, değerlerini ahlakını almamak şeklinde geliştirilen fikri o da benimsemiştir. Fakat günümüzde bu düşüncenin uygulamada çok mümkün olmadığı o bilimi ve teknolojiyi geliştirenlerin kültürü de ihraç ettiği görülmüştür.

Bilim adamlığının dışında siyaset yapma şekli ve kişiliğiyle de yapıcı biridir. Türkiye'yi tek parti hegemonyasından çok partili hayata geçirerek övünerek söylediği demokratiğini uygulamada ispatlamıştır. Onun döneminde getirilen seçim sistemiyle uzun yıllardır devam eden siyasi düzeni değiştirmiştir. Gerçekleştirdiği bu değişimlerle demokrasiye ve özgürlüklere olan inancını göstermiştir.

Onun siyaset anlayışında önemli gördüğü üç kavram vardır. Bunlar hürriyet, demokrasi ve laikliktir. Demokrasi ve hürriyeti birlikte düşünür. Demokrasinin temeli insanların davranışlarında ve düşüncelerin hür olmaları bağlıdır. Kanunlar ve yasalarla belirlenmiş devletin otoritesi ve koruması altında kişi özgürlüğünü savunur. Laikliği savunması da aynı bağlamdadır.

Günaltay laiklik anlayışında İslam dinini devletin sistemi içerisinde düşünmüş. Kendinden önceki katı laiklik anlayışını yumuşatıp dinin devletteki temsili konusunda daha anlayışlı yaklaşmıştır. Devleti kontrolü altında özgürce dini eğitimin ve irşad faaliyetlerinin yapılmasında sorun yoktur. Laiklik uygulanmasının toplumdan topluma değişebileceğini savunmuştur.

24 Ocak 1949'da Meclisin açılışında okuduğu hükümet programı bugün ki ifadelerle ılımlı ve liberal bir programı ifade ediyor. Özgürlükçü ve demokratik bir açılım yapıyor. Laiklikten ödün vermeden din eğitimi konusunda reformlar yapacağını söylüyor. Bu yaklaşımı nedeniyle de program Meclisten büyük destek alıyor. Aynı konuşmasında seçim sistemiyle ilgili yapacağı düzenleme de taktir topluyor.

Milletvekili seçim kanunu değiştirmesiyle Türkiye de çok partili siyasi hayatın önünü açmış oluyor. Bu yasayla daha adil ve şeffaf seçim sistemi geliyor. Daha önce var olan açık oy gizli tasnif sistemi kalkıp yerine gizli oy açık sayım sistemi geliyor. Bu sayede 14 Mayıs 1950 seçimleriyle Demokrat Parti iktidara geliyor. Yine bu dönem seçimlerin tarafsız kurullar tarafından yürütülmesi için Yüksek Seçim Kurumu kuruluyor. Seçim kanundaki bu değişim kendi iktidarının sonunu getireceğini bilse de adil bir sistem için bu düzenlemeyi yapmaktan çekinmiyor.

Yine eleştiriye açık olan yapısıyla fikir ve basın özgürlüğünün sürekli destekçisi olmuş. Fakat onun döneminde çıkan 163. yasa nedeniyle de ciddi anlamda eleştirilmiştir. Yapılan eleştirilere katılmadığını bu yasaların irtica görünümlü komünist yapılar için çıkarıldığını savunmuştur. Gerek Osmanlı gerekse de Cumhuriyet Dönemi'nde olsun hiçbir zaman sabit fikirli bir görüşe saplanıp kalan biri olmamıştır. Eleştirel düşünebilmesi nedeniyle toplumsal sorunlara karşı hep duyarlı olmuş sürekli çözüm önerileri sunmuştur. Bulduğu çözüm önerilerini de ya yazıp çizerek, yön vermeye çalışarak ya da siyasete girerek işin bilfiil içinde olmuştur. Siyasi görüşleri nedeniyle

çeşitli eleştirilere uğrasa da ülkesi ve milleti için sürekli düşünen ve samimi gayret gösteren biri olarak takdir edilmiştir.

Günaltay'ın yaşadığı dönemde var olan sorunlar (eğitim, nüfus, aile, batıl inançlar, ahlak ve din) bugün de varlığını sürdürüyor. Bu sorunların çözümü için Şemsettin Günaltay gibi ilim, fikir ve siyaset adamlarına toplumun ihtiyacı vardır.

KAYNAKÇA

- Akseki, Ahmet Hamdi. *Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*, Nur Yayınları, 3. Baskı. Ankara.1979
- Aktan, Coşkun Can. *Temiz Toplum ve Temiz Siyaset*, İstanbul: T Yayınları, 1994.
- Aktan, Coşkun Can. “Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş”. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2009):46
- Bakır, Kemal. “Pragmatizm ve Eğitime Yansımaları”. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (14), (2006). s:49-68.
- Bakırcıoğlu Rasim, *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2012.
- Balaban, Mustafa Rahmi. *Tarih Boyunca Ahlak*. İstanbul: Gayret Kitabevi,1949.
- Bardakçı, Mehmet Necmettin. “Hoca Ahmed Yesevi ve Ahlak Anlayışı”. *Türk Yurdu Dergisi*. – Sayı: 358, (2017):56-59.
- Bayır, Mehmet. “Nietzsche Felsefesinde İnsan ve Ahlak Sorunu”. *Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*. (3), (2019). s.21-36.
- Bolay Süleyman H, “Ahlâk”, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Celal Nuri, *İl-el-i Ahlakiyyemiz*, İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası,1916.
- Ceylan, Hasan Hüseyin. *Din Devlet İlişkileri*. İstanbul: Rehber Yayınları,1993.
- Çelebi, Vedat. J. P. Sartre ve S. Kierkegaard’ın Varoluşçuluk Düşüncelerinin Karşılaştırılması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2) (2013). s: 247-262
- Çetin Maksut. Dindarlık-Ahlak ilişkisi ve Dini-Toplumsal Yansımaları *Mizan’ül Hak: İslami İlimler Dergisi* (13), (2021). s.83-106
- Çetinkaya Bayram Ali, *Türkiye’nin modernleşmesi sürecinde Şemseddin Günaltay*, İstanbul: Araştırma Yayınları, (2003)
- Doğrul Rıza. “Portreler”, Cumhuriyet Gazetesi, 22 Şubat 1949, s:3
- Doğrul Rıza. “Şemseddin Günaltay”, Cumhuriyet Gazetesi, 21 Ekim 1961,s:5
- Ege Mustafa Fettah. “Günaltay Ahlak ve Fazilet Örneğiydi”, Ulus Gazetesi, 21 Ekim 1961, s:5
- Eğriboz Ali İrfan. *İlmi Ahvali Ruh*, İstanbul: Ebuzziya Matbaası, 1922.
- Erken, Veysi. *Bir Sivil Örgütlenme Modeli Ahilik*. Ankara: Berikan Yayınları, 2008
- Featherstone Mike, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, çev. Mehmet Küçük (İstanbul: Ayrıntı Yayınları,) 2013.
- Gökalp, Ziya. *Türklerde Ahlak*. Erişim Tarihi 01/02/2023
<https://www.altayli.net/turklerde-ahlak.html>
- Gökalp, Ziya. *Türk Ahlakı*. İstanbul: Toker Yayınları, 2012.
- Günaltay M. Şemseddin, *Zulmetten Nura –Bunalım Çağından İslam’ın Aydınlığına*, Haz. Ahmet Lütfi Kazancı-Osman Kazancı, İstanbul: Marifet Yayınları,1998.
- Günaltay Şemsettin, *Geçmişten Geleceğe (Maziden Atiye)* İstanbul: Marifet Yayınları, 2017.
- Günaltay Şemsettin, *Zulmetten Nura*, İstanbul: Furkan Yayınları, 1998.
- Günaltay, M. Şemsettin. *Kelam Atomculuğu ve Kaynağı Sorunu*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2008.

- Gürbüz, Ahmet. *Günümüz Batılı Politik Yaklaşımların Kökeni Olarak İngiliz Yararcılığı/Utilitarianism*. Journal of Istanbul University Law Faculty, 72(1), (2014) 133-171.
- İbn Adi, Yahya *Tezhibü'l Ahlak*. Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları. İstanbul. 2013. s.9
- İnce Abdullah, *Dindarlık-Tüketim İlişkisi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2018.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. Ötüken Neşriyat AŞ.1977
- Kam, Ömer Ferid. *İlm-i Ahlak*, Büyüyenay Yayınları İstanbul.2020
- Kara İsmail, *Türkiye de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul 1978, c.2
- Karal Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Cilt VIII*, TTK Yayınları, Ankara, 1988.
- Kılıç Recep, “Ahlaki Temellendirme Problemi”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, 1993 Sayı: 69,
- Küçük Abdurrahman, *İlim Fikir ve siyaset adamı olarak M. Şemsettin Günaltay* adlı tebliği, Ankara 1992, (basılmamış)
- Mehmed Kâmil. *Ahlâk-ı Şer'îyye Dersleri*, İstanbul: Hukuk Matbaası, 1330-1332.
- Menderes Gürkan, “Şemseddin Günaltay’ın İçtihadı İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6,
- Öztürk Kazım. *Türk Parlamento Tarihi T.B.M.M (1923-1927)*, Ankara: T.B.M.M Vakfı Yayınları, 1994.
- Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: İz Yayıncılık, , 2015, s. 116-117;
- Sarıbay, Ali Yaşar. “Özgürlük – sorumluluk sınırı ne olmalı?” Erişim Tarihi:03/03/2023 <https://fikirturu.com/toplum/ozgurluk-sorumluluk-siniri-ne-olmali/>
- Sönmez Mustafa, “İmamın Ahlaki Yaptırım Gücü”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XIII/23 (2011)*, 136.
- Sururi, Nazif. *Terbiye-i İslamiyye*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1908.
- Şeref, Abdurrahman. *Ahlak İlmi*. İstanbul: Elis Yayınları, 2019.
- T.B.M.M Genel Evrak ve Arşiv Müdürlüğü, T.B.M.M Azası Şemseddin’in Dosyası, Dosya 622, Albüm S. 104;
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. XX,
- TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1988-2014. II, 1
- Topbaş, Osman Nuri. *Âbide Şahsiyetler ve Müesseseleriyle Osmanlı*. Ankara: Erkam Yayın San. A.Ş.1999.
- Topçu, Nurettin. *Ahlak*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- Topçu, Nurettin, *Türkiye'nin Maarif Davası*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1997.
- Torlak, Ömer. *Tüketim, Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü*, Ankara: Seçkin Yayınları, 1999.
- Türk Tarih Kurum Başkanı Prof. Şemsettin Günaltay’ın Nutku, c.2, sayı:29
- Türkler Ansiklopedisi. Cilt 3 Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Uluğ İğdemir, “Fikir ve Hürriyet Adamı Günaltay”, *Ulus Gazetesi*, 22 Ekim 1961, s.5
- Ülken, Hilmi Ziya. *Eğitim Felsefesi*, Ankara: MEB Yayınları,1967.
- Yıldız-Turan, Esra. “İlkçağ Felsefesinde Faydacılığın Temelleri”. *Atatürk İletişim Dergisi*, (8), (2015). s:249-258.

- Yinilmez Akagündüz, Seval ve Akagündüz, Ümüt. “Türkiye Cumhuriyeti’nde Ahlâk Eğitiminin Analitik Felsefe Bağlamında İrdelenmesi”, *1-3 Ekim 2012 Sinop Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Eğitim Bilimleri Araştırmaları Sempozyumu* Sinop. 2012.
- Yoska, Erhan. “Hoca Ahmed Yesevi ve Hacı Bektaş-ı Velî Tasavvufunun Türk İslâm Anlayışı Açısından Değerlendirmesi.” *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(Hacı Bektaş Veli Özel Sayısı), (2021). 135-147

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: LEVENT BAYDAŞ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Cumhuriyet Üniversitesi
Fakülte	Fen Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Sosyoloji
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1.	
2.	